

Magdalena Dźwigał

ORCID: 0000-0002-5789-1006
(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

CENTRALNE ARCHIWUM MBP I JEGO POPRZEDNICY (1944–1954) – ORGANIZACJA, KADRY, DZIAŁALNOŚĆ

THE MBP CENTRAL ARCHIVE AND ITS PREDECESSORS
(1944–1954) – ORGANIZATION, PERSONNEL, AND ACTIVITIES

STRESZCZENIE

Artykuł został poświęcony mało znanej jednostce aparatu bezpieczeństwa publicznego, która w latach 1944–1954 funkcjonowała pod nazwami: „Archiwum MBP” / „Archiwum Główne MBP” / „Centralne Archiwum MBP”. W tekście skupiono się przede wszystkim na przedstawieniu jej organizacji i kadr oraz omówiono główne kierunki działalności w latach 1944–1954. Nie była to typowa komórka archiwalna działająca w ramach instytucji czy urzędu, lecz jednostka pomocnicza, przekazująca wydziałom operacyjnym dane potrzebne do realizacji ich działań. Gromadziła bowiem dokumenty z okresu dwudziestolecia międzywojennego i okupacji, które obok wartości historycznej stanowiły istotne źródło informacji o potencjalnych wrogach i przeciwnikach politycznych nowej władzy.

Słowa kluczowe: akta poniemieckie, archiwiści, archiwum resortu, Centralne Archiwum MBP, zabezpieczanie archiwaliów.

ABSTRACT

The article is devoted to a little-known unit of the public security apparatus, which operated between 1944 and 1954 under the names: “MBP (Ministry of Public Security) Archive,” “MBP Main Archive,” and “MBP Central Archive.” The text focuses primarily on presenting its organisation and staff, as well as discussing its main areas of activity in the years 1944–1954. It was not a typical archival unit operating within an institution or office, but rather an auxiliary unit that provided operational departments with the information they needed to carry out their activities. It collected documents from the interwar period and the occupation, which, in addition to their historical value, were an important source of information about potential enemies and political opponents of the new authorities.

Keywords: former German files, archivists, ministry archive, MBP Central Archive, preservation of archival materials.

Na przełomie października i listopada 1944 r. w strukturach Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN rozpoczęła swoją działalność jednostka o nazwie „Archiwum”. Jej pojawienie się już na tym etapie organizowania organów bezpieczeństwa publicznego jednoznacznie świadczy o ważnej roli, jaką miała do odegrania. W niniejszym artykule wskazano, na czym polegała jej istota, m.in. poprzez opisanie działalności jednostki w pierwszej dekadzie jej istnienia (1944–1954). Był to okres, kiedy Archiwum – kolokwialnie mówiąc – szukało swojego miejsca w ramach resortu. Odbywało się to na różnych płaszczyznach: od częstych zmian podporządkowania organizacyjnego i struktury wewnętrznej, do uzyskania rangi samodzielnej jednostki, a także poprzez poszerzenie „kompetencji”, które były zgoła odmienne od tych, jakie zazwyczaj przeznaczano archiwum zakładowemu, działającemu w ramach urzędu lub instytucji. Miało to swój wyraz w charakterze gromadzonej dokumentacji oraz modyfikowaniu zakresu działalności w zależności od zadań stawianych przez kierownictwo resortu.

Badanie początków resortowego archiwum, podobnie jak wielu innych struktur cywilnego aparatu bezpieczeństwa PRL, nastrocza sporych trudności. Wynikają one przede wszystkim ze specyfiki tego okresu, kiedy decyzje podejmowane z potrzeby chwili i szybko zmieniającej się sytuacji nie znalazły – bądź nawet nie zdążyły znaleźć – odzwierciedlenia w formie pisma czy rozkazu. Stan ten trafnie, choć z dużą nonszalancją, podsumowali po latach resortowi historycy: „Na takie »drobiazgi« nie zwracano wówczas uwagi, [gdyż] wartki nurt codziennego działania wyprzedzał często różne formalności”¹. Trudno jednak takimi nadzwyczajnymi okolicznościami wytłumaczyć sytuację mającą miejsce w kolejnych latach. Istotnym problemem w odtworzeniu pierwszej dekady działalności Archiwum jest bez wątpienia niedobór materiałów źródłowych. Brakuje przede wszystkim dokumentów, które obrazowałyby procesy decyzyjne zachodzące zarówno na najwyższym szczeblu (wyznaczania kierunków pracy), jak i w ramach samej jednostki. Niestety zachowane sprawozdania z lat 1945–1949 nie są jednorodne w treści, wskutek czego znamy więcej szczegółów na temat pracy Archiwum w pierwszych trzech latach jego funkcjonowania niż w późniejszym czasie. W odniesieniu do okresu po roku 1950 odnaleziono zaledwie jedno sprawozdanie z pracy Centralnego Archiwum MBP, które dotyczy pierwszego kwartału 1952 r.² W tym stanie rzeczy pozostałe źródła, takie jak teczki zawierające pisma przewodnie o wypożyczeniu i zwrocie akt, stały się bardzo pomocne, umożliwiając np. zarysowanie zakresu prac Archiwum w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w.

Te niezwykle skąpe materiały zostały uzupełnione o informacje zaczerpnięte z literatury przedmiotu. Nieocenioną pomocą okazała się przygotowana przez Monikę Komaniecką-Łyp edycja źródłowa pt. *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów*³, w której zgromadzono

¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 0397/458, t. 1, Ewidencja operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej (1944–1984), b.d., k. 12.

² Wiadomo, że materiały takie istniały i należały do zasobu resortowego archiwum. Były wśród nich np. raporty z inspekcji terenowej pracowników CA MSW (1951–1957) czy sprawozdania z działalności CA MSW (1951–1959). AIPN, 0887/32, Protokół zdawczo-odbiorczy, 8 XII 1965 r., k. 18.

³ *Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów*, red. i oprac. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2017. Spośród opracowań dotyczących kształtowania i zarządzania zasobami archiwów organów bezpieczeństwa warto też przytoczyć publikację Pawła Perzyny, m.in.: *Kształtowanie zasobu archiwalnego i specyfika działalności Wydziału „C” Komendy Miejskiej MO w Łodzi do 1975 r.*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”

podstawowe akty prawne i zarządzenia dotyczące resortowego archiwum. Dużym wsparciem merytorycznym były również udostępnione autorce przez Antoniego Zielińskiego jego niepublikowane dotąd opracowania, w których omówił organizację i funkcjonowanie ewidencji operacyjnej i archiwum MBP w początkach działalności resortu⁴.

Niniejszy artykuł stanowi jedynie wycinek szerszego zagadnienia związanego z funkcjonowaniem archiwów i zarządzaniem archiwaliami w ramach aparatu bezpieczeństwa publicznego. Jest to swego rodzaju rekonesans badawczy. Dotyka zagadnienia jednak na tyle głęboko, że dla przejrzystości i klarowności wywód podzielono na bloki tematyczne, osobno omawiając zmiany organizacji i struktur oraz kierownictwo i kadry. Na koniec przedstawiono główne kierunki działalności Archiwum w latach 1944–1954.

Archiwum w strukturze organizacyjnej MBP

Nie udało się odnaleźć aktu (pisma) inicjującego utworzenie Archiwum. Co więcej, z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że dokument taki nigdy nie powstał. Wobec tego alternatywą dla historyka pozostają inne źródła. Za datę utworzenia Archiwum można uznać 20 października 1944 r., kiedy kierownik Resortu Bezpieczeństwa Publicznego Stanisław Radkiewicz powołał Bronisławę Skrzyszewską na p.o. kierownika tej jednostki⁵. Idąc tym torem, wskazane jest również powołanie się na opracowany w kolejnym miesiącu – listopadzie 1944 r. – projekt Etabu nr 714 RBP, w którym Archiwum wymienione zostało jako struktura podległa Sekretariatowi Ogólnemu tego urzędu⁶. Jeżeli o istnieniu i, co ważne, o działalności Archiwum miałyby świadczyć jeszcze inne dokumenty, to cezurą początkową byłyby z kolei 9 listopada 1944 r. Z tego dnia pochodzi bowiem pierwsze pismo dotyczące zabezpieczenia dokumentacji wytwarzanej w resorcie⁷.

W latach 1944–1954 Archiwum, podobnie jak inne jednostki i pioniry aparatu bezpieczeństwa publicznego, ulegało częstym przekształceniom organizacyjnym. Proces

---

2011, t. 4, s. 37–90; *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespolowości akt cywilnych organów bezpieczeństwa oraz ich informatycznego opisu*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 13–52, oraz Piotra Milczanowskiego: *Specyfika struktury organizacyjnej Archiwum MSW* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 221–229, a także Zofii Krupskiej: *Zarządzanie dokumentacją aktową w naczelnym organach bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w latach 1944–1990* [w:] *W kręgu „teczek”*. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź 2006, s. 115–125.

⁴ Antoni Zieliński (ur. 1946 r.) – archiwista, historyk, płk UOP. Absolwent Wydziału Historycznego UW. W latach 1969–1973 doktorant w IH PAN, a w latach 1974–1986 pracownik AAN. Od sierpnia 1990 r. do września 1991 r. pierwszy dyrektor CA MSW, od lutego 1992 r. p.o. dyrektor Biura Ewidencji i Archiwów UOP, a od 27 III 1992 r. do 7 X 1996 r. dyrektor BEiA UOP. W latach 1996–1997 zatrudniony w AAN, po czym od listopada 1997 r. do listopada 2001 r. ponownie dyrektor BEiA UOP. Następnie w latach 2001–2007 pracownik, od 2005 r. szef biura Rzecznika Interesu Publicznego, od 2007 r. wicedyrektor Biura Lustracyjnego IPN, później pracownik BUiAD IPN. Autor licznych artykułów i opracowań dotyczących funkcjonowania i organizacji archiwów resortu bezpieczeństwa publicznego. P. Borysiuk, *Co jest w tych archiwach... Podział zasobu archiwalnego i ewidencyjnego komunistycznego resortu spraw wewnętrznych w okresie 1989–1992. Rozpoznanie zagadnienia (Część I)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18, s. 595–596.

⁵ AIPN, 0990/1, t. 1, Rozkaz personalny nr 21, 24 X 1944 r., k. 59.

⁶ AIPN, 1576/24, Etat nr 714 Resortu Bezpieczeństwa Publicznego, listopad 1944 r., k. 9.

⁷ *Pismo nr 1181/BP wiceministra bezpieczeństwa publicznego o utworzeniu składnic akt w Wojewódzkich Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego, 9 XI 1944 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 817.

tych zmian odtworzono przede wszystkim na podstawie normatywów nazywanych etatami. W ujęciu ogólnym obrazują one ewolucję struktur bezpieki na przestrzeni lat, natomiast w ujęciu szczegółowym przedstawiają organizację danej jednostki w danym czasie, z wyszczególnieniem liczby pracowników i charakteru ich zatrudnienia. Należy jednak pamiętać, że zwłaszcza w odniesieniu do pierwszych lat funkcjonowania resortu prezentują one niejako stan idealny, gdyż nie wszystkie jednostki i komórki organizacyjne ujęte w etatach w rzeczywistości funkcjonowały czy zatrudniały wskazaną liczbę pracowników. Na przykład projekt Etatu nr 714 RBP z listopada 1944 r. najprawdopodobniej nie został w całości wdrożony w życie⁸. Uwzględniono w nim jednak Archiwum, które – jak już wspomniano – działało w ramach Sekretariatu Ogólnego RBP. Dla tej komórki przewidziano wówczas trzy stanowiska – kierownika w stopniu kapitana i dwóch pracowników (podporucznicy)⁹.

Na początku stycznia 1945 r. RBP został przekształcony w Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego. W tym czasie ruszyła również ofensywa wojsk sowieckich na zachód, a szybkie przesuwanie się frontu pociągnęło za sobą dalszą rozbudowę struktur terenowych oraz umożliwiło przeniesienie siedziby ministerstwa z Lublina do Warszawy w marcu 1945 r. W kilku pierwszych miesiącach tego roku w dużym chaosie wypracowywano koncepcję funkcjonowania całego aparatu, której odzwierciedleniem miała być nowa struktura organizacyjna. Z „zawieruchy” tego okresu Archiwum wyszło jako część składowa nowo powstałego Departamentu II MBP. Według Etatu nr S3/17 z 20 czerwca 1945 r. miało ono funkcjonować na prawach samodzielnego wydziału, z obsadą liczącą piętnastu pracowników: trzy etaty oficerskie (kierownictwo) i dwanaście bądź piętnaście cywilnych: kierownik, zastępca kierownika, sześciu archiwistów, czterech adiunktów, sekretarz, maszynistka i pomoc techniczna¹⁰. Trudno powiedzieć, czy założenia te były konsultowane z kierownictwem Archiwum. W sprawozdaniach tej jednostki z lipca 1945 r. jest bowiem mowa o działalności dwóch sekcji – Archiwalnej i Naukowo-Propagandowej¹¹. W tym czasie nie obsadzono również wszystkich stanowisk, gdyż 1 października 1945 r. w jednostce pracowało łącznie osiem osób, przy czym połączono etaty maszynistki i sekretarza oraz zatrudniono gońca¹².

Do kolejnych zmian strukturalno-organizacyjnych w Departamencie II MBP doszło już w następnym roku. Według Etatu nr M2/521 z 8 marca 1946 r. Archiwum zostało *de facto* sprowadzone do rangi sekcji, chociaż nadal pozostało samodzielną jednostką organizacyjną. Owa degradacja wyrażała się przede wszystkim w znacznym zmniejszeniu liczby etatów – z piętnastu do pięciu, które miały być już tylko cywilne

⁸ Według historyków Biura „C” MSW pochodzący z listopada 1944 r. Etat nr 714 to projekt etatów RBP, który zachował się tylko w postaci kopii maszynopisu. Choć nie wszystkie jego zapisy zostały wprowadzone w życie, to pozwala on poznać plan organizacji wewnętrznej centrali resortu w tamtym okresie. AIPN, 0397/458, t. 2, Historia Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1944–1984). Część I, 1984 r., k. 7.

⁹ AIPN, 1576/24, Etat nr 714 Resortu Bezpieczeństwa Publicznego, listopad 1944 r., k. 2.

¹⁰ Na obu stronach dokumentu widnieją odmienne wartości dla zaszeregowania personalnego etatów. AIPN, 1572/2599, Etat nr S3/17 Wydziału – Archiwum Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, 20 VI 1945 r., k. 1–2.

¹¹ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Wydziału – Archiwum MBP za III kwartał 1945 r., b.d., k. 3.

¹² *Ibidem*, k. 6.

(kierownik sekcji, dwóch starszych archiwistów i dwóch adiunktów)¹³. W reakcji na ten oczywisty regres ówczesna kierownik Archiwum Jadwiga Jankowska opracowała dwa pisma – oba datowane na 7 czerwca 1946 r. W pierwszym, zatytułowanym „Projekt organizacji Archiwum MBP”, powróciła do koncepcji podziału struktury na dwie sekcje, co w rzeczywistości było apelem o oficjalne usankcjonowanie stanu faktycznego lub też o jego przywrócenie, gdyż w sprawozdaniach miesięcznych i kwartalnych rozpisanie prac z podziałem na sekcje zanikło z końcem 1945 r. W drugim, opisując zadania realizowane przez jednostkę, wskazała, że właściwe ich wykonywanie wymagało zwiększenia liczby etatów. Zaproponowała, by w Archiwum zatrudnić osiem osób (*de facto* tyle już tam pracowało): kierownika Archiwum na prawach kierownika wydziału (w stopniu majora), jego zastępcę (kapitana), trzech starszych archiwistów i sekretarkę/maszynistkę (etaty cywilne) oraz dwóch pracowników fizycznych¹⁴. Jej starania przyniosły jedynie połowiczny sukces, gdyż na podstawie rozkazu organizacyjnego 21/org. z 10 sierpnia 1946 r. wprowadzono pewne modyfikacje w marcowym etacie. Sekcja miała liczyć siedmiu pracowników: kierownika (w stopniu majora), jego zastępcę (kapitana), trzech starszych archiwistów, sekretarkę/maszynistkę oraz jednego pracownika fizycznego. Tak więc było to zwiększenie dotychczasowego stanu o dwa etaty (lecz o jeden mniej, niż Jankowska wniosowała), nie zaaprobowano jednak podziału jednostki na sekcje¹⁵. Podział ten został wprowadzony dopiero na podstawie Etatu nr M2/2 z 22 października 1947 r. Archiwum, pozostając w strukturach Departamentu II MBP w randze samodzielnego wydziału, miało składać się z trzech komórek: Kierownictwa, Referatu I i Referatu II. Dla ich obsadzenia przewidziano piętnaście etatów cywilnych. Kierownictwo tworzyli: kierownik Archiwum, jego zastępca będący jednocześnie kierownikiem Referatu I, sekretarz, maszynistka i goniec (pięć osób). Referat I miał składać się z dwóch starszych archiwistów, dwóch archiwistów i intrologatora, a Referat II z dwóch starszych archiwistów, dwóch archiwistów i młodszego referenta¹⁶.

Dalsze zmiany strukturalno-organizacyjne w Archiwum MBP wprowadzono przy okazji kolejnej już reorganizacji Departamentu II MBP. Zgodnie z Etatem 02/4 z 31 marca 1948 r. utworzono Archiwum Główne, które jako Sekcja III zostało włączone w struktury Wydziału Ogólnego tego pionu. Pozbawienie Archiwum statusu samodzielnej jednostki skutkowało również zawężeniem jego organizacji wewnętrznej, tzn. nie przewidziano już podziału na referaty. Miał nim zarządzać kierownik (major/podpułkownik), który dysponował zastępcą (w stopniu kapitana) oraz zespołem w składzie: czterech starszych archiwistów, czterech archiwistów, trzech młodszych archiwistów na etatach pracowników kontraktowych i maszynistka (pracownik cywilny) – w sumie czternaście etatów¹⁷. Taki stan rzeczy z pewnością nie odpowiadał potrzebom Archiwum. Dlatego ponownie doszło do dość szybkich zmian. Na podstawie rozkazu organizacyjnego nr 069/org. z 10 lipca 1948 r. z nazwy Archiwum Główne

¹³ AIPN, 1572/2599, Etat nr M2/521 Departamentu II Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, 8 III 1946 r., k. 13.

¹⁴ AIPN, 01258/14, Opracowanie Jadwigi Jankowskiej pt. „Archiwum Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”, 7 VI 1946 r., k. 54.

¹⁵ AIPN, 1572/2599, Etat nr M2/521 Departamentu II MBP, 8 III 1946 r., k. 13v. Zmieniony na podstawie rozkazu organizacyjnego nr 21/org. z 10 VIII 1946 r.

¹⁶ *Ibidem*, Etat nr M2/2 Archiwum Departamentu II MBP, 22 X 1947 r., k. 15–15v.

¹⁷ *Ibidem*, Etat nr 02/4 Wydziału Ogólnego Departamentu II MBP, 21 III 1948 r., k. 24v.

usunięto określenie Sekcja III i choć liczba etatów pozostała taka sama, to wszyscy pracownicy – oprócz maszynistki – mieli być zatrudnieni na etatach wojskowych – w stopniu kapitana, podporucznika i porucznika¹⁸.

Wzrost liczby zadań przydzielanych Departamentowi II MBP, w tym również samemu Archiwum, przyczynił się do kolejnej reorganizacji. Na podstawie rozkazu organizacyjnego nr 04/org. zdecydowano o wydzieleniu z dniem 1 czerwca 1950 r. z tego pionu archiwum, które jako Centralne Archiwum MBP stało się samodzielną jednostką organizacyjną, *de facto* na prawach departamentu¹⁹. W ślad za tym rozkazem opracowano nowy etat dla tej jednostki (nr 019/6), który został zatwierdzony 6 czerwca 1950 r. Centralne Archiwum MBP – w odróżnieniu do swoich poprzednich wcieleń – miało mieć rozbudowaną strukturę z pokaźną liczbą pracowników – przewidziano 74–76 etatów (66 wojskowych, 8 cywilnych, 2 kontraktowych). Zakładano, że organizacja jednostki będzie wyglądać następująco:

1. Kierownictwo (dyrektor, zastępca dyrektora, sekretarz).
2. Sekretariat (naczelnik sekretariatu, maszynistka, goniec).
3. Wydział I – Kwalifikacji i inwentaryzacji akt (naczelnik i zastępca naczelnika, maszynistka):
  - Sekcja I – Kwalifikacji akt (pięć etatów),
  - Sekcja II – Przygotowania i inwentaryzacji akt (piętnaście etatów).
4. Wydział II (Opracowania akt):
  - Sekcja I – Akta z okresu 1918–1939 (piętnaście etatów),
  - Sekcja II – Akta z okresu 1939–1945 (trzydzieści etatów),
  - Sekcja III – Akta służby bezpieczeństwa (dziesięć etatów).
5. Samodzielna Sekcja Naukowa (trzy etaty)²⁰.

Ostatnią zmianę organizacyjną archiwum w omawianym okresie wprowadzono 30 października 1952 r. Zarządzeniem nr 065/52 Ministra Bezpieczeństwa Publicznego w sprawie Centralnego Archiwum MBP. Działania te wynikały z zapisów uchwalonego w poprzednim roku dekretu o archiwach państwowych²¹. Na jego podstawie archiwum (tudzież archiwa) funkcjonujące w ramach resortu zostało wyłączone spod zwierzchności powstałej wówczas Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych²². Tym samym Centralne Archiwum MBP uzyskało osobowość prawną, pozwalającą występować poza resortem w charakterze organu gromadzącego określone materiały archiwalne. O tym, jakie konkretnie dokumenty miały tworzyć zasób archiwalny CA MBP, wskazano w drugiej części tego zarządzenia. Były to:

I. Materiały archiwalne, które powstały i powstają w wyniku i w czasie działalności organów bezpieczeństwa publicznego oraz podległych im zakładów, instytucji i przedsiębiorstw.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ AIPN, 1572/2588, Rozkaz organizacyjny nr 042/org., 6 VI 1950 r., k. 123.

²⁰ AIPN, 1572/2648, Etat nr 019/6 Centralnego Archiwum MBP, 6 VI 1950 r., *passim*.

²¹ Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych (Dz.U. 1951, nr 19, poz. 149).

²² Z podległości NDAP zostały wyłączone również archiwa Ministerstwa Obrony Narodowej i Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Zob. Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych (Dz.U. 1951, nr 19, poz. 149).

II. Akta z lat 1918–1939, które powstały w wyniku działalności:

1. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a w szczególności akta:

- a) Departamentu Politycznego;
- b) urzędów wojewódzkich, Komisariatu Rządu m.st. Warszawy, Komisariatu Generalnego w Gdańsku (wydziały bezpieczeństwa publicznego i społeczno-polityczne);
- c) starostw powiatowych i grodzkich (referaty bezpieczeństwa i społeczno-polityczne);
- d) Komendy Głównej Policji Państwowej;
- e) komend wojewódzkich Policji Państwowej;
- f) komend powiatowych Policji Państwowej;
- g) posterunków Policji Państwowej.

2. Ministerstwa Spraw Wojskowych (Oddziału II Sztabu Generalnego, samodzielnych referatów informacyjnych przy dowództwach okręgów korpusów [DOK] oraz organizacji przez nie utworzonych, ATE, Instytutu Wschodniego, Biura Personalnego, Żandarmerii, a także akta sądowe i prokuratorskie dotyczące spraw politycznych).

3. Ministerstwa Sprawiedliwości:

- a) prokuratorskie i sądowe dotyczące spraw politycznych;
- b) więźniów politycznych;
- c) korespondencja tajna naczelników więzień.

III. Materiały powstałe w wyniku działalności na terenie państwa polskiego: Abwehry, Sicherheitsdienst, Gestapo, Nachrichtendienst (Amt Ausland), Kriminalpolizei, Hilfspolizei, Żandarmerii, Schutzpolizei, SS, NSDAP, SA.

IV. Akta urzędów i władz administracji okupacyjnej działających na terenie Polski (sprawy polityczne).

V. Materiały organizacji nielegalnych istniejących na terenie Polski po 22 lipca 1944 r.

VI. Materiały z lat 1914–1945 powstałe w wyniku działalności:

1. Partii i stronnictw politycznych.
2. Związków zawodowych.
3. Stowarzyszeń społecznych o charakterze politycznym.
4. Stowarzyszeń, związków i organizacji o charakterze wojskowym i paramilitarnym.
5. Działaczy politycznych i społecznych.

VII. Sądowe akta spraw karnych dotyczące działalności organizacji wymienionych w pkt. V oraz akta innych spraw karnych o znaczeniu politycznym – z okresu po 22 lipca 1944 r.²³

²³ Zarządzenie nr 065/52 ministra bezpieczeństwa publicznego o utworzeniu Centralnego Archiwum MBP i jego zadaniach, 30 X 1952 r. [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 837–839.

Schemat 1. Zmiany struktury jednostek prowadzących archiwum (nieoperacyjne) w latach 1944–1954

Kierownictwo i kadry Archiwum

Nie wiadomo, z jaką obsadą Bronisława Skrzyszewska²⁴ tworzyła resortowe Archiwum na przełomie 1944 i 1945 r. w Lublinie. Ze źródeł wynika, że wzmocnienie

²⁴ Bronisława Skrzyszewska (1898–1973) – w latach dwudziestych XX w. studiowała na Uniwersytecie Jagiellońskim historię i prawo (ten drugi kierunek kontynuowała w Szkole Nauk Politycznych w Krakowie). W roku akademickim 1923/1924 na obu uzyskała absolutorium. W tym czasie działała w kręgach młodzieży komunistycznej, od 1924 r. należała do KPRP (później: KPP), była jednym ze współzałożycieli ZNMS „Życie” i udzielała się w MOPR. W związku z tymi aktywnościami kilkakrotnie była aresztowana i pozostawała pod nadzorem policji. Podczas studiów odbyła również wolonariat w archiwum Akademii Umiejętności oraz Archiwum Czartoryskich w Krakowie. W kolejnych latach pracowała jako nauczyciel, m.in. w gimnazjum Towarzystwa Szkoły Średniej w Kutnie oraz Gimnazjum Koedukacyjnym Filipa Axera w Częstochowie. W październiku 1930 r. uzyskała tytuł nauczyciela szkół średnich. W 1934 r. wyszła za mąż za działacza komunistycznego Stanisława Skrzyszewskiego. Okres wojny i okupacji spędziła w ZSRS. Od 1943 r. pracowała w ZG ZPP w Moskwie – w wydziałach wydawniczym i wojskowym (prowadziła m.in. archiwum tego drugiego). 16 IX 1944 r. została przyjęta do służby w RBP, początkowo skierowano ją do Wydziału Cenzury, od 20 X 1944 r. powierzono jej funkcję kierownika Archiwum. Członkini PPR, później PZPR. We wrześniu 1945 r. wyjechała do Francji, gdzie jej mąż objął stanowisko ambasadora. Po powrocie do kraju w 1947 r. pełniła różne funkcje kierownicze w urzędach państwowych, w tym w latach

kadrowe jednostki nastąpiło dopiero po przeniesieniu centrali resortu do Warszawy wiosną 1945 r. Skrzyszewskiej udało się wówczas pozyskać pracowników z dużym doświadczeniem zawodowym. Miała jednak ułatwione zadanie, gdyż obok silnej pozycji partyjnego działacza otrzymała wsparcie ze strony męża, Stanisława, który w tym czasie był ministrem oświaty. Podlegał mu reaktywowany w kwietniu 1945 r. Wydział Archiwów Państwowych²⁵, na czele którego ponownie stanął Witold Suchodolski²⁶. To on – po uzgodnieniach ze Skrzyszewską – skierował do pracy w Archiwum MBP dwie swoje podwładne – Jadwigę Jankowską²⁷ i Zofię Kapitaniak²⁸. Były to wykształcone i doświadczone archiwistki, które zarówno przed wojną, jak i w jej trakcie pracowały w warszawskich archiwach centralnych. Obie znały się z okresu studiów, przez lata współpracowały z Suchodolskim i – co warte podkreślenia – nie miały żadnych związków z ruchem komunistycznym ani organizacjami lewicowymi. Należy zauważyć, że

---

1955–1968 była dyrektorem Archiwum Akt Nowych w Warszawie. AIPN, 0193/4087, Akta osobowe funkcjonariusza Bronisławy Skrzyszewskiej; M. Motas, *Skrzyszewska Bronisława* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Łódź 1988, s. 198–199; A. Kochoński, *Skrzyszewska Bronisława* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa – Kraków 1998, s. 418–419.

- ²⁵ A. Laskowska, *Główne problemy zarządzania polskimi archiwami państwowymi w latach 1945–1951*, <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19526/1/arp-2013-05.pdf>, dostęp 29 IV 2024 r.
- ²⁶ Witold Suchodolski (1887–1967) – przed II wojną światową dyrektor Wydziału Archiwów Państwowych, podczas okupacji pracował w Archiwum Skarbowym w Warszawie, a jednocześnie był konspiracyjnym zwierzchnikiem polskich archiwistów. Po upadku powstania warszawskiego działał w tzw. akcji pruszkowskiej, mającej na celu ratowanie zasobów archiwów, muzeów, bibliotek i dóbr kultury – kierował grupą archiwalną. Z. Kolankowski, *Suchodolski Witold* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów...*, t. 1, s. 209–210.
- ²⁷ Jadwiga Jankowska (1912–1967) – w 1935 r. ukończyła Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warszawskiego w zakresie historii i została doktorantką w Zakładzie Historii Nowożytnej UW (tytuł doktora filozofii uzyskała w 1951 r.). Odbiła praktykę i kurs archiwalny w AGAD, a w 1936 r. została tam zatrudniona. Po wybuchu II wojny światowej, w latach 1940–1942, pracowała w AAN i ponownie w AGAD. Po upadku powstania warszawskiego znalazła się w Piotrkowie Trybunalskim, gdzie w tamtejszym archiwum gromadzono archiwalia pochodzące z obszaru GG. 10 IV 1945 r. została zatrudniona jako adiunkt w AGAD, ale już 12 IV 1945 r. przyjęto ją do MBP w charakterze starszej archiwistki Archiwum MBP. W kolejnych tygodniach pełniła funkcję zastępcy kierownika Archiwum, choć oficjalnie objęła ją dopiero 18 czerwca. 1 VIII 1945 r. została p.o. kierownika Archiwum, a 23 września – jego kierownikiem. Nie wstąpiła do partii politycznej. 1 VIII 1947 r. odeszła ze służby na własną prośbę, choć w niejasnych okolicznościach. W kolejnych latach pracowała m.in. w AGAD, gdzie była ekspertem w rokowaniach dotyczących rewindykacji polskiego mienia i dóbr kultury wywiezionych przez Niemców w czasie okupacji. Następnie pracowała w NDAP i AAN. AIPN, 0193/2245, Akta osobowe funkcjonariusza Jadwigi Jankowskiej; W. Maciejewska, *Jankowska Jadwiga Zofia* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów...*, t. 1, s. 88–89; A. Zieliński, *Jankowska Jadwiga Zofia* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 3, red. W. Bagiński, M. Dźwiągł, Warszawa 2022, s. 505–518.
- ²⁸ Zofia Kapitaniak (1909–2008) – w 1934 r. ukończyła Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warszawskiego i uzyskała tytuł magistra filozofii w zakresie historii. Następnie kontynuowała naukę w Studium Pedagogicznym przy UW i odbiła praktykę zawodową. W 1935 r. została przyjęta jako stypendystka do AAN, w którym pracowała do 1944 r. Po ewakuacji ludności stolicy znalazła się w Krakowie, gdzie do marca 1945 r. pracowała w Bibliotece Jagiellońskiej jako bibliotekarka. 30 IV 1945 r. została zatrudniona w Archiwum MBP jako starszy archiwista. Od 15 VII 1945 r. była kierownikiem Sekcji Archiwalnej, jednak bez formalnego zatwierdzenia; 1 X 1947 r. mianowana zastępcą kierownika Archiwum. W październiku 1947 r. odeszła ze służby na własną prośbę. AIPN, 0193/2405, Akta osobowe funkcjonariusza Zofii Kapitaniak; AIPN, 0193/2245, Pismo dyrektora Wydziału Archiwów Państwowych Witolda Suchodolskiego do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, 12 IV 1945 r., k. 12.

siła „perswazji” Skrzyszewskiej musiała być duża, skoro Suchodolski zgodził się na przeniesienie tak doświadczonych pracowników, mając świadomość, jaki ogrom pracy stoi przed służbą archiwalną po zakończeniu wojny oraz jak dotkliwe straty osobowe poniosło w tym czasie środowisko polskich archiwistów²⁹.

Tabela 1. Kierownictwo Archiwum MBP / Archiwum Głównego MBP / Centralnego Archiwum MBP w latach 1944–1954

Kierownicy	
Bronisława Skrzyszewska	20 X 1944 r. – 30 VII 1945 r.
Jadwiga Jankowska	p.o. 1 VIII 1945 r. – 23 IX 1945 r. 23 IX 1945 r. – 1 VIII 1947 r.
Rafał Gerber	1 VIII 1947 r. – 1 III 1948 r.
Jadwiga Piasecka	1 IV 1948 r. – 1 VI 1950 r. p.o. 1 X 1950 r. – 24 II 1951 r.
Zygmunt Okręt	25 II 1951 r. – 9 XII 1954 r.
Zastępcy	
Jadwiga Jankowska	18 VI 1945 r. – 1 VIII 1945 r.
Zofia Kapitaniak	1 X 1946 r. – 7 XI 1947 r.
Sabina Srebrna	p.o. 1 IV 1948 r. – 21 IX 1948 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie akt osobowych funkcjonariuszy i rozkazów personalnych.

W pierwszym znanym sprawozdaniu z pracy Archiwum MBP, pochodzącym z maja 1945 r., Skrzyszewska podała, że skład osobowy jednostki liczył wówczas siedem osób: kierownik, dwóch zawodowych archiwistów, dwie osoby do prac specjalnych, pracownik kancelaryjny i tzw. siła techniczna (pracownik fizyczny). Wskazała również, iż przewiduje zatrudnienie dodatkowych pracowników, oraz podkreśliła, że „poza kancelarią personel archiwalny posiada cenzus naukowy – skończone wyższe studia”³⁰. Na podstawie rozkazów personalnych i sprawozdań udało się ustalić, że w tym czasie w Archiwum oprócz Skrzyszewskiej, Jankowskiej i Kapitaniak pracowali jeszcze: dr Maria Wróblewska³¹,

²⁹ Skala strat wojennych wśród polskich archiwistów była bardzo duża. Przed 1939 r. w szesnastu działających na terenie II RP archiwach pracowało łącznie 125 osób, natomiast po 1945 r. liczba zatrudnionych w na nowo uruchomionych placówkach wyniosła zaledwie 55 osób, w tym 48 pracowników naukowych. A. Laskowska, *Główne problemy zarządzania polskimi archiwami...*

³⁰ AIPN, 1572/3499, Sprawozdanie kierownik Archiwum MBP Bronisławy Skrzyszewskiej, 18 V 1945 r., k. 5.

³¹ Maria Wróblewska (ur. 1896 r.) – ukończyła Wydział Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, w 1929 r. uzyskała tytuł doktora w zakresie etnologii i prehistorii. Kolejny rok spędziła w Paryżu. Po powrocie do Polski pracowała jako bibliotekarka w Wyższej Szkole Handlowej, a w latach 1935–1939 w Lekarskiej Bibliotece Wojskowej przy Szpitalu Ujazdowskim. Podczas okupacji zarabiała jako nauczycielka. Obok pracy zawodowej pisała artykuły popularnonaukowe z etnografii do różnych periody-

Bonifacy Obiedziński³², Halina Ogrodzka³³ i Kazimierz Lagut³⁴. Ten ostatni został zatrudniony w charakterze gońca, natomiast pozostali jako archiwiści i starsi archiwiści. W tej grupie pracowników tylko Maria Wróblewska miała wyższe wykształcenie. Zmienia to podany przez Skrzyszewską stosunek pracowników z wyższym wykształceniem na cztery do trzech, co i tak było ewenementem w porównaniu do innych jednostek resortu, zarówno jeżeli chodzi o poziom wykształcenia, jak i przygotowania zawodowego pracowników.

Na przełomie lipca i sierpnia 1945 r. z pracy odeszła Skrzyszewska. Z powodu mianowania jej męża ambasadorem we Francji otrzymała bezpłatny urlop, aczkolwiek do pracy w MBP już nie wróciła. Jej miejsce zajęła Jadwiga Jankowska, która początkowo została p.o. kierownika. W tym samym czasie w Archiwum pracę rozdzielono na dwie sekcje – Archiwalną i Naukowo-Propagandową. Decyzji tej nie poprzedziło jednak wydanie nowego etatu dla jednostki, co pozwala przypuszczać, że było to samowolne

ków oświatowych. Biegłe władała językami francuskim, niemieckim i rosyjskim, słabiej angielskim. Składając podanie o pracę w MBP, powołała się na znajomość jej ciotki – działaczki PPS – z Julią Brystiger. Sama nie należała do żadnych organizacji politycznych. Do resortu została przyjęta 5 IV 1945 r. na stanowisko archiwistki Archiwum MBP. 1 XI 1946 r. odeszła ze służby na własną prośbę. AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 78, 19 IV 1945 r., k. 175; AIPN, 0193/1195, Akta personalne funkcjonariusza Marii Wróblewskiej.

³² Bonifacy Obiedziński „Makary”, „Makarewicz”, „Stefan”, „Karol” (1887–1979) – w 1901 r. ukończył trzy klasy gimnazjum, następnie odbył praktykę i został zatrudniony w przedsiębiorstwie budowlanym jako murarz. W latach 1904–1906 należał do PPS „Proletariat”. W 1905 r. aresztowano go i zesłano do Archangielska, skąd zbiegł i wrócił do kraju. Od 1907 r. członek SDKPiL. Został poświadczony o zabójstwo trzech żandarmów i skazany na bezterminową katorgę. Przebywał m.in. na Pawiaku, w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej, następnie w Orle nad Oką, Macensku, Archangielsku i Moskwie. Po wybuchu rewolucji październikowej w 1917 r. wyszedł na wolność, wstąpił do moskiewskiej sekcji SDKPiL i brał udział w walkach jako żołnierz Czerwonej Gwardii. Do Polski powrócił w 1918 r. i zatrudnił się na kolei w Nasielsku, pracował też w Ciechanowie i Warszawie. W 1919 r. został członkiem KPRP (od 1925 r. KPP), był działaczem Związku Zawodowego Robotników Rolnych w pow. Maków Mazowiecki. Podczas wojny 1920 r. przewodniczył organizacji Komitetu Rewolucyjnego w Nasielsku i służył w Wydziale Politycznym 11. Dywizji Strzelców Armii Czerwonej. Skazany za działalność komunistyczną i w latach 1921–1925 przebywał w więzieniu. Następnie pracował m.in. jako sekretarz KPP na okręgi Ciechanowski i Siedlecki oraz w Związku Robotników Budowlanych w Warszawie. Mianowany delegatem na IV Zjazd KPP w Moskwie w 1927 r. Podczas okupacji nigdzie nie pracował, a w 1942 r. wstąpił do PPR i działał w oddziale partyzanckim Okręgu Ciechanów-Mława GL. W trakcie walk został ranny w rękę. W 1944 r. brał udział w przeprowadzeniu „reformy rolnej”. Do służby w MBP skierował go KW PPR w Warszawie. 27 III 1945 r. rozpoczął pracę jako starszy archiwista Archiwum MBP. W styczniu 1946 r. skierowano go do dyspozycji kierownika WUBP na Pomorzu Zachodnim, gdzie od lipca 1946 r. był zastępcą kierownika Sekcji I Wydziału II WUBP w Szczecinie, od lipca 1947 r. pracował jako doradca prawny w WUBP w Szczecinie, a następnie do grudnia 1947 r. w charakterze starszego inspektora Sekcji II Wydziału Szkoleniowego WUBP w Szczecinie. Do maja 1949 r. służył jako starszy referent Wydziału II WUBP w Szczecinie, od 28 III 1955 r. był starszym referentem Sekcji II Wydziału X WUdsBP w Szczecinie. 31 VII 1955 r. odszedł na emeryturę. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie, 0019/2653, Akta osobowe funkcjonariusza Bonifacego Obiedzińskiego; AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 50, 27 III 1945 r., k. 126.

³³ Halina Ogrodzka została zatrudniona w charakterze starszego archiwisty Archiwum MBP z dniem 1 II 1945 r. AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 46, 19 III 1945 r., k. 117.

³⁴ Kazimierz Lagut (ur. 1907 r.) – w 1922 r. ukończył trzy klasy szkoły powszechnej, później pracował jako uczeń zduna, po czym zatrudniano go na różnych budowach. W czasie okupacji niemieckiej podejmował się prac dorywczych. Należał do PPS. 22 III 1945 r. został zatrudniony w charakterze strażnika więziennia Warszawa-Mokotów przez Departament Więziennictwa i Obozów MBP, 14 IV 1945 r. został przeniesiony na stanowisko gońca w Archiwum MBP. W czerwcu 1945 r. odszedł ze służby na własną prośbę. AIPN, 0990/2, t. 1, Rozkaz personalny nr 77, 17 IV 1945 r., k. 172; AIPN, 0193/2935, Akta osobowe funkcjonariusza Kazimierza Laguta.

działanie obu pań. Sama Jankowska tłumaczyła ją później potrzebą wynikającą ze wzrostu liczby i charakteru zadań Archiwum³⁵. Sekcje otrzymały nawet swoich przełożonych – 15 lipca 1945 r. Zofia Kapitaniak została kierownikiem Sekcji I (Archiwalnej)³⁶, a dwa dni wcześniej dr Zofię Balicką³⁷ zatrudniono z myślą o powierzeniu jej Sekcji II (Naukowo-Propagandowej)³⁸. Ponieważ takiej organizacji pracy nie udało się wprowadzić do etatu jednostki, Balicka zdecydowała o odejściu ze służby w czerwcu 1946 r., natomiast Kapitaniak w październiku tego roku została mianowana zastępcą kierownika Archiwum.

Oficjalny podział kompetencji pracowników przedstawiła Jankowska w czerwcu 1946 r. w opracowaniu pt. „Archiwum Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”:
„Kierownik Archiwum – kieruje pracami personelu archiwalnego, opracowuje sprawozdania okresowe z czynności Archiwum, załatwia na zewnątrz wszystkie sprawy związane z normalnym tokiem urzędowania;

Zastępca kierownika Archiwum – kieruje pracami nad porządkowaniem akt, wizytuje poszczególne urzędy b[ezpieczeństwa] p[ublicznego], badając stan zabezpieczenia i wykorzystania ich na miejscu. Wykonuje wszystkie prace kierownika Archiwum w czasie jego nieobecności;

Archiwista – porządkuje materiał archiwalny, segreguje go pod względem użyteczności dla celów służbowych MBP, sporządza wykazy akt, kartoteki volksdeutschów i osób współpracujących z Niemcami;

Sekretarka-maszynistka – prowadzi dziennik korespondencji i akta własne Archiwum, załatwia sprawy administracyjno-gospodarcze i ekspedycję pism wychodzących, przepisuje na maszynie korespondencję bieżącą, inwentarze i wykazy [...];

Pracownik fizyczny – wykonuje mechaniczną segregację akt, wiąże akta w paczki, układa na półkach, pomaga przy przenoszeniu akt do Archiwum MBP i przekazywaniu ich do archiwów państwowych³⁹.

Jednak – jak wynika z zachowanych sprawozdań – przy tak niewielkiej obsadzie personalnej zachodziła konieczność wykonywania różnego rodzaju zadań przez cały personel, w tym również kierownictwo. Było to widoczne zwłaszcza w pierwszym okre-

³⁵ AIPN, 01258/14, Projekt organizacji Archiwum MBP, 7 VI 1946 r., k. 53.

³⁶ AIPN, 0193/2405, Charakterystyka Zofii Kapitaniak, 24 X 1945 r., k. 6. W czasie jej późniejszej promocji na stanowisko zastępcy kierownika Archiwum podkreślono, że awansuje ze stanowiska kierownika sekcji, którego zgodnie z etatem jednostka nie posiadała. AIPN, 0193/2405, Pismo dyrektora Departamentu II MBP do dyrektora Departamentu Personalnego MBP, 30 VIII 1946 r., k. 25.

³⁷ Zofia Balicka (ur. 1898 r.) – w 1928 r. ukończyła Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Warszawskiego w stopniu doktora w zakresie historii i jeszcze w tym samym roku została pracownikiem Biblioteki Narodowej, była m.in. kierownikiem działu druków w zbiorach rapperswilskich i kierownikiem wypożyczalni. W 1938 r. zdała państwowy egzamin bibliotekarski. W BN pracowała do 1940 r., po czym została zatrudniona w Radzie Głównej Opiekuńczej na stanowisku sekretarki Komisji Kwalifikacyjnej, w sierpniu 1944 r. trafiła do KL Auschwitz, a stamtąd do KL Ravensbrück. W 1945 r. pracowała przymusowo w berlińskiej fabryce AEG. Po wojnie powróciła do kraju. W MBP została zatrudniona 13 VII 1945 r. na niezatwierdzonym stanowisku kierownika Sekcji Naukowo-Propagandowej Archiwum MBP. 15 VI 1946 r. odeszła ze służby na własną prośbę z zamiarem podjęcia pracy w Bibliotece KRN. AIPN, 0193/189, Akta osobowe funkcjonariusza Zofii Balickiej.

³⁸ *Ibidem*, Pismo p.o. kierownika Archiwum MBP Jadwigi Jankowskiej i dyrektora Departamentu II MBP Jana Śnigira do kierownika Wydziału Personalnego MBP Mikołaja Orechwy, 24 X 1945 r., k. 30.

³⁹ AIPN, 01258/14, Opracowanie kierownik Jadwigi Jankowskiej pt. „Archiwum Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”, 7 VI 1946 r., k. 54–55.

się działalności jednostki, kiedy do zasobu przyjmowano olbrzymią ilość dokumentów, mierzoną nie w metrach bieżących, a na wiązki, skrzynie czy wagony towarowe. Stąd była to praca wymagająca także pod względem fizycznym. Z tej przyczyny Jankowska w 1946 r. należała na uwzględnienie w strukturze komórki dwóch stanowisk dla pracowników fizycznych, gdyż „do Archiwum wpływają akta w dużych ilościach. Segregowanie ich wymaga znajomości nie tylko języka niemieckiego i zasad archiwalnych, ale również dużego wysiłku fizycznego. Jest to podnoszenie ciężkich paczek, wiązanie akt i układanie [...] na półkach oraz zwykła mechaniczna segregacja materiału zniszczonego. Potrzebni są do tego pracownicy fizyczni, których nie można zastąpić Niemcami [*sic!*] ze względu na język i rodzaj akt (przekazywanie akt Gestapo i niemieckich władz policyjnych)”⁴⁰.

W latach 1945–1946 zespół Jankowskiej uległ sporym przeobrażeniom. Dzięki jej szczegółowym sprawozdaniom wiadomo, że Bonifacy Obiedziński został wysłany do pracy w bezpiece na Pomorzu Zachodnim, a jego miejsce zajął Zbigniew Chimkowski⁴¹, notabene jego krewny. W charakterze sekretarki i maszynistki zatrudniono Jadwigę Strecker⁴², natomiast we wrześniu 1946 r. na etat starszej archiwistki przyjęto Eleonorę Krauze⁴³. Kolejne odejścia były jeszcze dotkliwsze – w czerwcu 1946 r. prośbę o zwolnienie wniosła Zofia Balicka, a w listopadzie Maria Wróblewska. Na jej miejsce miesiąc później przyjęto Sabinę Srebrną⁴⁴.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 54.

⁴¹ Zbigniew Chimkowski (ur. 1929 r.) – ukończył szkołę powszechną. 1 VII 1945 r. przyjęty do resortu z protekcji krewnego Bonifacego Obiedzińskiego jako goniec w Archiwum MBP na etacie pracownika cywilnego. Przez cały okres zatrudnienia pracował w Archiwum na różnych etatach: od 1 X 1946 r. kontraktowy pracownik fizyczny Archiwum w Departamencie II MBP, od 4 XII 1947 r. goniec Archiwum Departamentu II, od 1 IV 1948 r. kancelista Sekcji I Wydziału Ogólnego Departamentu II MBP, od 1 VI 1950 r. kancelista Sekcji II Wydziału I Centralnego Archiwum MBP. 29 II 1952 r. zwolniony ze służby. AIPN, 0193/345, Akta osobowe Zbigniewa Chimkowskiego.

⁴² Jadwiga Strecker (ur. 1912 r.) – w 1930 r. ukończyła Kursy Handlowe Zgromadzenia Kupców w Warszawie i pracowała jako stenotypistka-maszynistka i biuralistka. Po upadku powstania warszawskiego została wysiedlona z miasta. 5 VII 1945 r. zatrudniona na etacie sekretarki-maszynistki w Archiwum MBP, od 1 XI 1947 r. na etacie sekretarki w Archiwum Departamentu II MBP. 1 IV 1948 r. przeszła na etat młodszego archiwisty Archiwum Głównego w Wydziale Ogólnym Departamentu II MBP. Od 1 VI 1950 r. była młodszym archiwistą Sekcji II Wydziału I Centralnego Archiwum MBP, od 1 XI 1952 r. archiwista w tej komórce. 1 IV 1955 r. została naczelnikiem Sekretariatu Ogólnego Archiwum KdsBP, a 28 XI 1956 r. kierownikiem Sekretariatu Wydziału Ogólnego Centralnego Archiwum KdsBP. W latach 1956–1965 pracowała na różnych stanowiskach w Centralnym Archiwum MSW. 30 XI 1965 zwolniona ze służby. AIPN, 0194/1934, Akta osobowe Jadwigi Strecker.

⁴³ Eleonora Krauze (ur. 1912 r.) – urodziła się w miejscowości Dorpat (obecnie Tartu) w Estonii. Z uwagi na chorobę matki rodzina zamieszkała w Szwajcarii. Ukończyła gimnazjum w Lozannie, później wypracowała się do Niemiec, gdzie zarabiała udzielaniem lekcji języków obcych i tłumaczeniami. W latach 1931–1934 pracowała jako sekretarka i tłumacz w „Deropie” (sowiecko-niemieckim towarzystwie handlowym). W 1934 r. wyjechała do Moskwy, gdzie pracowała we francuskiej redakcji Wydawnictwa Literatury w Językach Obcych, a później była sekretarką Niemieckiej Sekcji Komisji Zagranicznej Związku Literatów Radzieckich. Od 1941 r. opiekowała się ewakuowanymi dziećmi na wschodzie ZSRS, w 1944 r. wróciła do Moskwy i ponownie podjęła pracę w Niemieckiej Sekcji KZ ZLR. W maju 1946 r. przyjechała do Polski. 1 X 1946 r. została zatrudniona na stanowisku starszego archiwisty Archiwum MBP, a od lipca 1950 r. w Sekcji II Wydziału II CA MBP, w lipcu 1951 r. została kierownikiem tej komórki, od marca 1955 r. była inspektorem grupy przy kierownictwie Archiwum KdsBP. 28 XI 1956 r. została starszym radcą Wydziału II CA MSW, od września 1961 r. kierownikiem Sekcji Wydziału II, a od listopada 1961 r. adiunktem archiwalnym w CA MSW. 31 X 1963 r. odeszła ze służby. Od 1947 r. była członkiem PPR, później PZPR. AIPN, 0194/1517, Akta osobowe funkcjonariusza Eleonory Krauze.

⁴⁴ Sabina Srebrna (Sabina Wilendorf-Srebrna; 1914–1995) – w 1936 r. ukończyła studia na Uniwersytecie Warszawskim i uzyskała magisterium na Wydziale Filozoficznym w zakresie historii. W latach

Pomimo tej fluktuacji zespół pracowników Archiwum pod kierownictwem Jankowskiej wyróżniał się fachowością, która wykorzystywana była również poza resortem. Zostali oni zaproszeni m.in. do powstałego przy KC PPR Wydziału Historii Partii, gdzie konsultowali założenia organizowanego tam archiwum⁴⁵. Sama Jankowska wizytowała także inne archiwa partyjne, w tym Warszawskiego Wojewódzkiego Komitetu PPR i Stołecznego Komitetu PPR, oraz udzielała wskazówek na temat porządkowania gromadzonych tam materiałów. Prowadziła też wykłady i szkolenia na kursach dla kierowników wojewódzkich komitetów PPR⁴⁶. Niemniej ani ona, ani jej najbliżsi współpracownicy (zwłaszcza Zofia Kapitaniak) nie byli członkami PPR i nie brali udziału w życiu politycznym i społecznym resortu (Jankowska odmówiła wstąpienia do Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej). Jeżeli taka postawa w 1945 i 1946 r. mogła być jeszcze akceptowalna z uwagi na deficyt pracowników, to później stanowiła już poważny problem – zwłaszcza dla funkcjonariuszy na stanowiskach kierowniczych. Jankowska w pracy nie kierowała się interesem partyjnym ani też polityczną poprawnością. Wykazywała się za to zawodową wrażliwością, która nakazywała jej interweniować w sytuacjach, kiedy materiały archiwalne narażone były na zniszczenie. Nie miało przy tym znaczenia, że niekiedy oznaczało to występowanie przeciwko działaniom sowieckiego wojska. Choć w charakterystykach służbowych Jankowskiej nie brakowało pozytywnych opinii na temat jej pracy, fachowości i zaangażowania, to jednak „ocena polityczna” nie bez przyczyny znajdowała się w tamtym czasie na pierwszym miejscu takich druków. W jej przypadku w styczniu 1947 r. napisano tam: „Brak skryształizowanych poglądów politycznych właściwych każdemu konsekwentnemu demokracji”⁴⁷. Atmosfera wokół Jankowskiej zaczęła się powoli stawać niekorzystna, czego wyrazem był anonim, którego autor zarzucił jej oraz Zofii Kapitaniak prezentowanie „wrogiej postawy”. Ów donosiciel opisał także rozmowę, do jakiej miało dojść w kwietniu 1947 r. pomiędzy pracownicą Archiwum MBP Sabiną Srebrną a Rafałem Gerberem⁴⁸. Na informację

1936–1937 kontynuowała naukę w Studium Pedagogicznym UW i odbyła praktykę nauczycielską. W latach 1930–1932 działała w MOPR, a w latach 1932–1937 była członkinią KPP. Do wybuchu II wojny światowej pracowała jako nauczycielka w prywatnej szkole, po czym wyjechała do Białegostoku. Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej wraz z mężem i dzieckiem wyjechała na wschód ZSRS. W latach 1943–1946 należała do ZPP, była m.in. przewodniczącą Komisji Kulturalno-Oświatowej w Bogurusławiu, przewodniczącą Komisji Kulturalno-Oświatowej i kierownikiem świetlicy w miejscowości Czkałowo (Kazachstan) oraz należała do obwodowej komisji repatriacyjnej. W lipcu 1946 r. powróciła do Polski, a w grudniu tego roku została przyjęta na stanowisko starszej archiwistki Archiwum MBP, od kwietnia 1948 r. była p.o. kierownika Archiwum MBP, we wrześniu 1948 r. została kierownikiem Sekcji II Archiwum MBP. 28 II 1950 r. odeszła ze służby na własną prośbę, po tym jak wyszło na jaw, że zataiła „kompromitujące” informacje na temat brata Abrama Wilendorfa (w latach 1934–1935 zawieszono go w prawach członka KPP za trockizm. Ponadto w okresie okupacji miał być policjantem w otwockim getcie) i siostry Frani Lederman (usunięta z partii za trockizm). AIPN, 0193/4191, Akta osobowe funkcjonariusza Sabiny Srebrnej.

⁴⁵ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za trzeci kwartał 1946 r., b.d., k. 17.

⁴⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za miesiąc lipiec 1946 r., b.d., k. 50; *ibidem*, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za miesiąc sierpień 1946 r., b.d., k. 51.

⁴⁷ AIPN, 0193/2245, Charakterystyka służbowa Jadwigi Jankowskiej, 2 I 1947 r., k. 30.

⁴⁸ Rafał Gerber (1909–1981) – w 1930 r. ukończył Uniwersytet Warszawski i uzyskał tytuł magistra filozofii w zakresie historii, studiował również socjologię oraz odbył roczny kurs archiwalny. W tym czasie działał w młodzieżowych organizacjach komunistycznych – w żydowskiej akademickiej organizacji „Pochodnia” i KZMP, a także współpracował z KPP. W latach trzydziestych XX w. pracował jako nauczyciel w szkołach prywatnych, następnie był kierownikiem Biura Badań Warunków Życia Studentów w Polsce. Po 1939 r. znalazł się na terenach kontrolowanych przez ZSRS, gdzie pracował

o tym, że Jankowska i Kapitaniak pracują w Archiwum MBP, Gerber miał wyrazić duże zdziwienie, twierdząc, że tę pierwszą pamięta z okresu studiów jako „bardzo aktywnego członka ONR na terenie akademickim”, drugą zaś „jako skrajną reakcjonistkę”⁴⁹. Jeszcze w czerwcu 1947 r. Rafał Gerber, wówczas pracownik Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej i aktywny działacz PPR, jako druga osoba spoza resortu uzyskał zgodę na korzystanie z materiałów zgromadzonych w Archiwum MBP. Bez wątplenia cieszył się zaufaniem władz komunistycznych, choć – jak wskazuje Antoni Zieliński – wątpliwe jest, żeby był Jankowskiej nieprzychylny; kilka lat później jako dyrektor NDAP promował jej awans zawodowy⁵⁰. Mało prawdopodobne jest również, by informacje mające zdyskredytować obie kobiety były prawdziwe i – co również zastanawiające – nie wiadomo, żeby próbowano je w jakikolwiek sposób zweryfikować. W każdym razie, 21 lipca 1947 r. Jankowska złożyła prośbę o zwolnienie z resortu. Umotywowała ją zamiarem powrotu do pracy w archiwach państwowych i chęcią ukończenia rozprawy doktorskiej. Służbę zakończyła już 1 sierpnia. Jej postać – jak słusznie wskazał Antoni Zieliński – „stanowi wręcz modelowy przykład ukazujący kulisy pozbywania się z resortu wybitnego fachowca – w dodatku z właściwym pochodzeniem klasowym – na podstawie niesprawdzonych oskarżeń i pomówień”⁵¹.

Jeszcze bardziej zastanawiające jest to, że miejsce Jankowskiej zajął właśnie Rafał Gerber. Podanie o przyjęcie do pracy w MBP złożył 7 lipca 1947 r., wnioskował o zatrudnienie w charakterze pracownika kontraktowego z przydzieleniem obowiązków poza godzinami urzędowania (nadal pracował w CŻKH)⁵². Gerber był co prawda magistrem filozofii w zakresie historii, lecz z pracą w archiwach w praktyce zetknął się dopiero podczas wojny. W latach 1939–1941 był kierownikiem Archiwum Wydziału Finansowego i dyrektorem Archiwum Obwodowego w Równem, później pracował także w Centralnym Archiwum Rewolucji Październikowej Uzbeckiej SRS w Taszkencie, a w ramach ZG ZPP kierował Referatem Historycznym. Już w lutym 1945 r. w Moskwie opracował memoriał o reorganizacji polskich archiwów na wzór sowiecki⁵³. Stanowisko kierownika resortowego archiwum objął w dniu odejścia Jankowskiej,

---

w różnych archiwach, m.in. w Centralnym Archiwum Państwowym Uzbeckiej SRS w Taszkencie. Od 1944 r. był członkiem ZPP i przewodniczącym jego oddziału w Taszkencie. Później zatrudniono go w ambasadzie polskiej w Moskwie, gdzie zajmował się wyszukiwaniem, a następnie wysyłaniem do kraju materiałów dotyczących historii polskiego ruchu robotniczego. W 1945 r. został przyjęty do PPR i ZG ZPP. W jego ramach zorganizował Referat Historyczny, a następnie nim kierował. Po powrocie do Polski w 1947 r. został zatrudniony w Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej. 1 VIII 1947 r. podpisał umowę jako pracownik kontraktowy na stanowisku kierownika Archiwum MBP, a 1 III 1948 r. odszedł z MBP wraz z wygaśnięciem umowy. 1 VI 1948 r. otrzymał etat w Wydziale Archiwów Państwowych, od 1 II 1949 r. był jego naczelnikiem, przejmując kierowanie siecią archiwów państwowych w Polsce. Jeden z autorów dekretu o archiwach państwowych z 29 III 1951 r., na podstawie którego przeprowadzono reorganizację działalności archiwów i utworzono NDAP. Niedługo później został jej pierwszym dyrektorem. Odwołany ze stanowiska we wrześniu 1952 r., przeszedł do pracy w IH UW, w 1954 r. został profesorem zwyczajnym, a w 1972 r. nadzwyczajnym. AIPN, 0772/2768, Akta osobowe pracownika MBP Rafała Gerbera; J. Jakubowski, *Gerber Rafał [w:] Słownik biograficzny archiwistów...*, t. 1, s. 71–72; A. Zieliński, *Gerber Rafał [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza...*, t. 3, s. 394–404.

⁴⁹ AIPN, 0193/2245, Anonim dotyczący Jadwigi Jankowskiej i Zofii Kapitaniak, 14 IV 1947 r., k. 29.

⁵⁰ A. Zieliński, *Jankowska Jadwiga...*, s. 512.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² AIPN, 0772/2768, Podanie Rafała Gerbera o przyjęcie do pracy w MBP, 7 VII 1947 r., k. 11.

⁵³ A. Zieliński, *Gerber Rafał...*, s. 395.

tj. 1 sierpnia 1947 r. Zgodnie z umową pracę miał świadczyć w dni robocze w godzinach 15.00–19.00⁵⁴. Nie wiadomo, jak wyglądał podział zadań personelu Archiwum pod jego kierownictwem, gdyż przygotowane przez Gerbera miesięczne sprawozdania zajmują niecałe pół strony i są bardzo oszczędne w treści. Brak kierownika w godzinach urzędowania z pewnością dezorganizował działalność jednostki i zmuszał personel do pozostawania w pracy dłużej. Być może ten stan pociągnął za sobą dalsze zmiany kadrowe. 1 listopada 1947 r. ze służby odeszła Zofia Kapitaniak, która – podobnie jak Jankowska – powróciła do pracy w państwowej służbie archiwalnej. Tym samym z pierwszego składu osobowego w Archiwum pozostała jedynie Halina Ogrodzka. Wydaje się, że zmiana kierownictwa i odejście wartościowych pracowników miało swoje odzwierciedlenie również w dynamice pracy Archiwum. Sam Gerber więcej czasu i energii poświęcał działalności politycznej, gdyż „partia kierowała go wówczas do pracy na różnych polach, a jego głównym zadaniem było usuwanie przedwojennej polskiej profesury”⁵⁵. Umowa z Gerberem, obowiązująca pierwotnie do 1 stycznia 1948 r., została przedłużona tylko raz – na trzy miesiące. Jednak najprawdopodobniej później nie pracował już nawet w wyznaczonych godzinach, ograniczając się do szkolenia i udzielania wskazówek pracownikom przez półtorej godziny dziennie⁵⁶.

Po jego odejściu jednostkę przejęła dotychczasowa kierownik Referatu I Jadwiga Piasecka⁵⁷. Choć ona również była wykształconym przed wojną historykiem, to jednak z pracą archiwalną wcześniej się nie zetknęła. Miała za to inny atut – była członkiem partii z przedwojennym stażem w KZMP i KPP. Objęcie kierownictwa przez Piasecką zbiegło się z wprowadzaniem nowego etatu jednostki. Mimo że Archiwum zyskało nową nazwę (Archiwum Główne), to jednocześnie straciło rangę samodzielnej jednostki organizacyjnej, a tym samym podupadł jego status. Piasecka – podobnie jak Gerber – swoją uwagę bardziej kierowała w stronę działalności partyjnej niż pracy w Archiwum. Była m.in. odpowiedzialna za szkolenie polityczno-wychowawcze w Departamencie II MBP. Późniejszy przełożony pisał o niej: „Posiada wyrobienie polityczne na poziomie odpowiedzialnego aktywisty. Oddana całkowicie linii partii.

⁵⁴ AIPN, 0772/2768, Umowa zawarta pomiędzy Departamentem II MBP a Rafałem Gerberem, 31 VII 1947 r., k. 13.

⁵⁵ A. Zieliński, *Gerber Rafał...*, s. 397.

⁵⁶ AIPN, 0772/2768, Pismo Rafała Gerbera do dyrektora Departamentu II MBP Leona Rubinsteina, 2 I 1948 r., k. 21.

⁵⁷ Jadwiga Piasecka (1903–1990) – studiowała historię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, złożyła pracę magisterską, ale do egzaminu nie przystąpiła. W latach 1920–1935 utrzymywała się z udzielania korepetycji, a później pracowała jako pomocnik księgowego. W tym czasie działała w młodzieżowych organizacjach politycznych – żydowskiej akademickiej organizacji „Pochodnia”, była też członkiem KZMP i KPP. Wraz z wybuchem wojny wyjechała na wschód, a później do ZSRS, gdzie była nauczycielem. W latach 1944–1945 pracowała w ZG ZPP w Moskwie jako księgowa. Była członkinią PPR, później PZPR. W maju 1945 r. została przez Wydział Personalny KC PPR skierowana do służby w MBP. Do 1948 r. zajmowała kierownicze stanowiska w Departamencie V MBP. 1 XII 1947 r. mianowano ją kierownikiem Referatu I Archiwum Departamentu II MBP, a 1 IV 1948 r. – kierownikiem Archiwum Głównego MBP. 1 VI 1950 r. objęła funkcję kierownika Sekcji I CA MBP, by od 1 X 1950 r. ponownie zostać kierownikiem całej jednostki jako p.o. dyrektora CA MBP. Od 1 III 1951 r. naczelnik Wydziału II CA MBP. W kolejnych latach pełniła kierownicze stanowiska w CA KdsBP i CA MSW. Aktywistka partyjna (członek egzekutywy POP, instruktor KD Ujazdów PZPR). W 1963 r. odeszła ze służby. AIPN, 0194/1565, Akta osobowe funkcjonariusza Jadwigi Piaseckiej.

Ma wyostrzony zmysł czujności rewolucyjnej⁵⁸. Nie bez powodu otrzymała dostęp do przejętego przez Informację Wojskową WP archiwum Oddziału II Sztabu Głównego WP, czyli tzw. dwójki⁵⁹. Stanowisko kierownika zawdzięczała właśnie tej postawie, ale jednocześnie „słabej obsadzie [personalnej] archiwum”⁶⁰. Trzeba jednak dodać, że w kolejnych latach przeszła kursy archiwalne i nieustannie się dokształcała. Z uwagi na brak źródeł – sprawozdania Piaseckiej również przyjęły lakoniczną formę – trudno powiedzieć, jak wyglądał stan kadr w tamtym okresie. Według etatu jednostka mogła zatrudniać czternaście osób, choć mało prawdopodobne, by osiągnięto taki poziom. Obsada była raczej dużo skromniejsza, o czym świadczą opóźnienia w realizacji miesięcznych planów pracy, nawet w przypadku nieobecności jednego pracownika.

Pierwszym widocznym w dokumentach symptomem nadchodzących zmian była informacja, że w grudniu 1949 r. i styczniu 1950 r. Archiwum będzie czynić starania o przyjęcie nowych pracowników⁶¹. Natomiast już 1 czerwca 1950 r. niepozorna komórka, jaką w tym czasie było Archiwum Główne, nie tylko uzyskała rangę samodzielnej jednostki organizacyjnej w randze departamentu, ale również – zgodnie z nowym etatem – rozbudowaną strukturę wewnętrzną i możliwość zatrudnienia przeszło siedemdziesięciosobowej obsady. Niestety, z uwagi na zupełny brak źródeł obrazujących kulisy tych decyzji, przyczyn utworzenia Centralnego Archiwum MBP można doszukiwać się jedynie m.in. na podstawie analizy przyszłych działań, w tym także decyzji personalnych.

Od zatwierdzenia nowego etatu w czerwcu 1950 r. do października tego roku Centralne Archiwum nie miało dyrektora. Należy przypuszczać, że trwały poszukiwania odpowiedniego kandydata. Najwyraźniej nie znaleziono właściwej osoby, skoro 1 października obowiązki dyrektora (jako p.o.) powierzono Piaseckiej. Jednak nie podołała ona temu wyzwaniu. Nowego dyrektora mianowano dopiero w lutym 1951 r. i został nim Zygmunt Okręt⁶², co stanowiło istotny przełom. Z dokumentów nie wynika, co stało za tą decyzją. Ze względu na staż partyjny datowany od 1919 r. i późniejszą aktywność w ruchu ko-

⁵⁸ *Ibidem*, Charakterystyka służbowa Jadwigi Piaseckiej, 30 XII 1950 r., k. 55.

⁵⁹ Więcej informacji na ten temat w dalszej części artykułu.

⁶⁰ *Ibidem*, Charakterystyka służbowa Jadwigi Piaseckiej, listopad 1950 r., k. 53v.

⁶¹ AIPN, 1572/3500, Plan pracy na miesiąc grudzień 1949 r., 1 XII 1949 r., k. 143.

⁶² Zygmunt Okręt (1897–1964) – ukończył cztery klasy gimnazjum i z uwagi na trudną sytuację materialną rodziny musiał podjąć pracę zarobkową (szkołę ukończył w 1918 r.). W 1916 r. został członkiem SDKPiL, od 1919 r. należał do KPRP, a następnie KPP. Był również aktywnym działaczem związków zawodowych. W 1932 r. po raz pierwszy został zatrzymany i skazany na dwa lata więzienia. W 1935 r. został instruktorem w KC KPP ds. pracy wśród inteligencji. We wrześniu 1939 r. wyjechał na wschód, gdzie współpracował z Armią Czerwoną, później pracował m.in. w Ukraińskim Wydawnictwie Mniejszości Narodowych. Po czerwcu 1941 r. został zmobilizowany do Armii Czerwonej, w której służył jako oficer polityczny. W lutym 1944 r. przeniesiono go do 1. Armii WP, wkrótce został p.o. szefa jej Zarządu Polityczno-Wychowawczego. W listopadzie 1944 r. skierowano go do Informacji Wojskowej WP, gdzie był zastępcą szefa, następnie służył jako szef pionów Informacji Wojskowej w Bydgoszczy, Gdańsku i Łodzi. Od kwietnia 1946 r. do lipca 1947 r. pracował w GZI WP przy organizowaniu i porządkowaniu archiwum przedwojennego Oddziału II ZG WP (wywiad i kontrwywiad) oraz wykładał na kursach dla oficerów Informacji przedmioty dotyczące dziejów ruchu robotniczego, życia politycznego w okresie II RP oraz działalności POW i „dwójki”. Latem 1947 r. został zastępcą szefa Oddziału II i równocześnie kierownikiem Biura Studiów Departamentu VII MBP (wywiad). W lutym 1948 r. awansował na dyrektora Departamentu VII MBP. W lutym 1951 r. został mianowany dyrektorem CA MBP, później kierował Archiwum KdsBP i CA MSW. W 1960 r. odszedł ze służby. AIPN, 0194/1077, Akta personalne funkcjonariusza Zygmunta Okręta; Archiwum Akt Nowych w Warszawie, KC PZPR, 237/XXIII-211, Akta dotyczące Zygmunta Okręta; W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej...*, s. 105.

munistycznym Okręt cieszył się zaufaniem kierownictwa partii. Niemniej wydaje się, że kluczowe było jego doświadczenie nabyte podczas służby w Zarządzie Informacji Wojska Polskiego. Chodzi o jego udział w porządkowaniu akt tzw. dwójki. Nie bez znaczenia było również to, że miał wiedzę na temat historii ruchu robotniczego i partii politycznych z okresu II RP. Dysponował zatem odpowiednim przygotowaniem teoretycznym.

Koincydencja czasowa nie była przypadkowa. Okręt objął bowiem kierownictwo Archiwum w czasie, kiedy rozgrywała się walka z (rzekomymi) wrogami, których poszukiwano głównie w kierownictwie PPR/PZPR i na wysokich stanowiskach państwowych, przy czym szczególnie nacisk położono na wskazywanie ulokowanych w ruchu komunistycznym byłych agentów Policji Państwowej i „dwójki”. Można zatem założyć, że otrzymał on zadanie zreformowania i usprawnienia działalności jednostki, której efektywna praca stała się w tym okresie szczególnie istotna. Świadczyć o tym może m.in. opinia szefa resortowych kadr Mikołaja Orechwy. W styczniu 1954 r. wskazał on, że Okręt „był faktycznym organizatorem tego pionu, który w kolejnych latach znacznie rozbudował”⁶³. Niemniej w organizacji pracy i prowadzeniu jednostki nowy dyrektor oparł się głównie na trzech pracownikach: Jadwidze Piaseckiej (została naczelnikiem Wydziału II), Marianie Bakszcie⁶⁴ (naczelnik Wydziału I) i jego zastępcy Janie Starzyckim⁶⁵.

W latach 1951–1952 w Archiwum zatrudniono dużą liczbę nowych pracowników. Na dzień 1 stycznia 1952 r. stan jednostki wynosił 34 osoby (w tym robotnik kontraktowy). Teoretycznie mogła ona przyjąć nawet 76 nowych pracowników, gdyż – jak

⁶³ AIPN, 0194/1077, Wniosek o zatwierdzenie na stanowisko dyrektora Centralnego Archiwum KdsBP płk. Zygmunta Okręta, 26 I 1955 r., k. 55 [pdf].

⁶⁴ Marian Bakszt (1907/1908–1997) – ukończył gimnazjum, w 1925 r. miał uzyskać świadectwo dojrzałości. Pracował jako nauczyciel, jednocześnie działał w organizacjach lewicowych, w tym w KPZB. W 1929 r. został skazany za działalność komunistyczną na 10 lat więzienia. Po 1939 r. przebywał m.in. w Iwanii, gdzie pracował jako nauczyciel i działał w komunistycznych organizacjach politycznych i społecznych (MOPR, związki zawodowe). Po czerwcu 1941 r. przebywał w Kujbyszewie, został m.in. członkiem ZPP. W 1945 r. powrócił do Polski. We wrześniu 1947 r. został skierowany przez partię do służby w MBP. Najprawdopodobniej dzięki protekcji Zygmunta Okręta (wówczas kierownika Biura Studiów tego pionu) trafił do Departamentu VII MBP (wywiad). Od 4 IV 1947 r. był kierownikiem Sekcji IV ds. Watykanu, od 1950 r. pracował w Wydziale II (Emigracyjnym), a później służył w Sekcji IV. Przez ten czas działał w różnych strukturach partii. 1 III 1951 r. został przeniesiony do CA MBP. Do rozwiązania MBP był kierownikiem Wydziału I (Kwalifikacji i Inwentaryzacji Akt). Następnie pracował w CA KdsBP i CA MSW. W 1965 r. przeszedł na emeryturę. AIPN, 0194/1933, Akta osobowe funkcjonariusza Mariana Bakszta; A. Zieliński, *Bakszt Marian* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 1, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2020, s. 79–90.

⁶⁵ Jan Starzycki (1915–2004) – nie ukończył nauki w gimnazjum, w latach trzydziestych XX w. pracował dorywczo albo był bezrobotny, odbył też służbę wojskową. Po wrześniu 1939 r. znalazł się na terenach zajętych przez ZSRS. W 1940 r. został wcielony do Armii Czerwonej, a później trafił do batalionów robotniczych. Od 1943 r. służył w 1. DP 1. Armii WP. Od kwietnia do lipca 1944 r. przebywał na specjalnym szkoleniu NKWD w Kujbyszewie. We wrześniu 1944 r. trafił do Sekcji VII (Śledczej) Kontrwywiadu RBP. Jako oficer śledczy służył przez następne lata w pionie śledczym MBP, 17 XII 1945 r. został zastępcą kierownika Wydziału IV Samodzielnego MBP; od lutego 1947 r. był naczelnikiem Wydziału Śledczego WUBP we Wrocławiu, od 4 XII 1950 r. zastępcą szefa WUBP w Szczecinie. W lipcu 1951 r. został zastępcą naczelnika Wydziału I CA MBP. Przez kolejne lata pracował w pionie archiwalnym resortu – CA KdsBP, CA MSW i Biurze „C” MSW, w tym m.in. jako naczelnik Wydziału III i Wydziału I. Od 1973 r. był kurierem dyplomatycznym, a w 1980 r. przeszedł na emeryturę. AIPN, 0604/449, Akta osobowe funkcjonariusza Jana Starzyckiego; P. Ształa, *Starzycki Jan* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 4, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2023, s. 565–576.

wskazał Okręt – potrzeby kadrowe nadal były ogromne⁶⁶. Jednak – w przeciwieństwie do 1945 r. – zatrudniane w tym czasie osoby nie mogły z miejsca przystąpić do pracy, gdyż większość z nich „nie miała pojęcia o pracy w Archiwum i musiała dopiero w toku pracy i szkolenia zawodowego uczyć się zasad i techniki archiwalnej”⁶⁷.

Szkolenia pracowników obejmowały kilka obszarów. Kursy zawodowe organizowano z podziałem na poziom zaawansowania pracowników, ale też na potrzeby jednostki. Od początku powstania CA zajęcia z archiwistyki prowadziła Jadwiga Piasecka. W listopadzie 1952 r. Okręt wprowadził cykl szkoleń uwzględniających dwa zagadnienia. Pierwsze obejmowało podstawowe wiadomości z zakresu archiwistyki (wykładała Piasecka), drugie, za które odpowiedzialny był Marian Bakszt, dotyczyło „głównych obiektów naszej pracy”. Szkolenia były obligatoryjne i kończyły się egzaminami, których wynik miał wpływ na przyznanie pracownikom awansów, nagród i odznaczeń⁶⁸. Dodatkowo mieli oni możliwość uczestniczenia w kursach języka rosyjskiego. W październiku 1950 r. z takiej możliwości skorzystało siedem osób. Zajęcia odbywały się dwa razy w tygodniu (wtorki w godz. 16.00–18.00 i środy w godz. 16.00–17.00). Prowadziła je pracownica Archiwum Helena Gajkis⁶⁹.

Jednym z wątków poruszonych w sprawozdaniu z kwietnia 1952 r. była kwestia atmosfery panującej wśród pracowników Archiwum. Chodzi zwłaszcza o „nastroje niedoceny operacyjnego znaczenia pracy nad archiwaliami”⁷⁰. Sytuacji tej miała zaradzić prężna działalność organizacji partyjnej. Wraz z nowym dyrektorem w Archiwum powołano samodzielną jednostkę partyjną. Podstawowa Organizacja Partyjna nr 27 przy CA MBP rozpoczęła swoje funkcjonowanie najprawdopodobniej w maju 1951 r. Wcześniej należący do partii pracownicy Archiwum byli dokooptowywani do kół partyjnych innych jednostek, np. w lutym 1948 r. Sabina Srebrna i Jadwiga Piasecka dołączyły do Koła nr 1 pracowników Poczty Specjalnej⁷¹. Wydaje się, że organizacja partyjna odgrywała w Archiwum istotną rolę, zmuszając „członków partii i bezpartyjnych do coraz bardziej wytężonej pracy”, ale też odznaczając się „coraz gruntowniejszym zrozumieniem ważności [...] pracy nad aktami archiwalnymi w dziedzinie demaskowania szpiegów i dywersantów, zdrajców i prowokatorów – wrogów klasy robotniczej i pracującego chłopstwa, faszystowskich pachołków krwawego imperializmu amerykańskiego oraz w dziedzinie rejestracji byłego składu osobowego aparatu ucisku, senatorów, endeków, OZN-owców i WRN-owców itp.”⁷². Wspólne zobowiązania – aczkolwiek inicjowane przez kierownictwo jednostki – przy okazji kolejnych rocznic komunistycznych świąt wyrażały się m.in. w wydłużaniu godzin pracy. Na przykład inicjatywa o dodatkowej pracy w dwa popołudnia w tygodniu, podjęta w czerwcu 1951 r. z okazji 7. rocznicy powstania PKWN i ogłoszenia Manifestu

⁶⁶ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 2.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ AIPN, 1572/3595, Zarządzenie wewnętrzne dyrektora CA MSW w sprawie szkolenia zawodowego, 12 XI 1952 r., k. 6.

⁶⁹ *Ibidem*, Pismo dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta do dyrektora Departamentu Szkolenia MBP, 3 I 1953 r., k. 2.

⁷⁰ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 6–7.

⁷¹ AIPN, 1572/3733, Protokół zebrania Koła nr 1 przy Departamencie II MBP, 6 II 1948 r., k. 18.

⁷² AIPN, 1572/3943, Sprawozdanie egzekutywy POP nr 27, październik 1951 r., k. 13.

Lipcowego, zakończyła się dla pracowników wprowadzeniem dodatkowych stałych godzin pracy w czwartki od 17.00 do 20.00⁷³.

Po rozwiązaniu MBP większość pracowników CA MBP, w tym jego dyrektor Zygmunt Okręt, pozostała na swoich stanowiskach i organizowała CA KdsBP. Jednak w kolejnych miesiącach nastąpił odpływ kadr, głównie z powodu przeniesienia wielu etatów na cywilną siatkę płac, co wpłynęło na znaczne obniżenie zarobków archiwistów⁷⁴.

Lokalizacja Archiwum

Niestety nie mamy informacji na temat lokalizacji Archiwum podczas urzędowania resortu w Lublinie. Po przeniesieniu centrali do Warszawy na początku marca 1945 r. najpewniej trafiło ono jako część składowa Sekretariatu Ogólnego do budynku przy ul. Namiestnikowskiej 7 (obecnie Sierakowskiego 7)⁷⁵. Skrzyszewska pisała, że Archiwum zajmowało wówczas pięć małych pokoi, niewystarczających do pomieszczenia dokumentów, których dużą ilość spodziewano się przyjąć w najbliższym czasie („dwa wagony okupacyjnych akt niemieckich z Krakowa”). Wskazywała też na brak szaf i półek „ogniotrwałych” oraz odpowiedniego zabezpieczenia dokumentów poprzez tak prozaiczne urządzenia, jak drzwi i zamki⁷⁶.

W lutym 1946 r. Jadwiga Jankowska informowała o przeniesieniu Archiwum do nowej lokalizacji⁷⁷, przy czym nie podała adresu. Można przypuszczać, że chodziło o zagospodarowywany właśnie kompleks budynków przy ul. Koszykowej, gdzie umiejscowiono nową siedzibę centrali MBP⁷⁸. To stamtąd – a dokładniej z budynku przy ul. Koszykowej 6 – w maju 1951 r. wyprowadziło się Centralne Archiwum MBP⁷⁹. Najprawdopodobniej ulokowano je przy ulicy Zawrat (brak dokładnego adresu) na Mokotowie. Pomieszczenia należące do tej jednostki znajdowały się również w innych lokalizacjach w tamtej okolicy.

Stale sygnalizowany przez kierownictwo Archiwum problem braku miejsca magazynowego⁸⁰ musiał być bardziej palący po 1951 r., kiedy znacznie zintensyfikowano akcję

⁷³ *Ibidem*, Sprawozdanie POP nr 27 za okres od 25 V 1951 r. do 20 III 1952 r., b.d., k. 46.

⁷⁴ AIPN, 0887/32, Sprawozdanie z pracy CA MSW za rok 1957, b.d., k. 12.

⁷⁵ AIPN, 01225/24, Rozkaz specjalny ministra bezpieczeństwa publicznego o przeniesieniu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego do miasta stołecznego Warszawa (Praga), 1 III 1945 r., k. 13. Zbudowany w latach dwudziestych XX w. gmach był siedzibą Żydowskiego Domu Akademickiego. W okresie okupacji funkcjonował tam Szpital Praski, a później przejął go NKWD. Zob. *Żydowski Dom Akademicki w Warszawie (ul. Sierakowskiego 7)*, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/113-zabytki-kultury-materialnej/28192-zydowski-dom-akademicki-w-warszawie-ul-sierakowskiego-7>, dostęp 15 V 2024 r.

⁷⁶ AIPN, 1572/3499, Sprawozdanie kierownik Archiwum MBP Bronisławy Skrzyszewskiej, 18 V 1945 r., k. 3.

⁷⁷ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Wydziału Archiwum za okres od I I do I II 1946 r., b.d., k. 44.

⁷⁸ A. Zawistowski, *Koszykowa róg Stalina. Areszt wewnętrzny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1956*, Warszawa 2023, s. 45–52.

⁷⁹ AIPN, 1572/3596, Protokół zdawczo-odbiorczy, 4 V 1951 r., k. 8. Na miesiąc przed przeniesieniem do nowej lokalizacji przy ul. Koszykowej przyjęto do magazynów archiwalnych duży transport akt. AIPN, 1572/3585, Pismo kierownik Archiwum MBP Jadwigi Piaseckiej do komendanta Gmachu MBP, 3 IV 1951 r., k. 32.

⁸⁰ Na przykład z uwagi na brak wystarczającej powierzchni magazynowej rewindykowane w styczniu 1951 r. z Czechosłowacji akta NSDAP z Górnego Śląska (16 skrzyń) zostały tymczasowo zdepono-

gromadzenia materiałów „historycznych”. Pojawiła się wówczas koncepcja budowy nowej siedziby Archiwum. Do opracowania projektu zaangażowano Biuro Architektoniczno-Konstrukcyjne Departamentu Więziennictwa MBP, które w kolejnych miesiącach przygotowało kilka propozycji. Zamierzano skonsultować je zarówno z kierownictwem Archiwum, jak i specjalistami spoza resortu. Założenia budowy nowego gmachu dyrektor Okręt omawiał nawet z delegacją kierownictwa archiwów ZSRS, która w październiku 1954 r. gościła w siedzibie NDAP⁸¹. Z zachowanych planów wynika, że budynek miał spełniać najnowsze standardy przewidziane dla tego typu obiektów (windy, magazyny, pokoje biurowe, sortownie akt z podjazdami dla samochodów ciężarowych, specjalistyczne pracownie, komory fumigacyjne, pomieszczenia gospodarcze i socjalne)⁸².

Oprócz założeń budowlanych w tym czasie rozważano również kwestię lokalizacji nowego gmachu. Z notatki służbowej Mariana Bakszta i Jana Starzyckiego z kwietnia 1954 r. wynika, że rozpatrywano kilka opcji. Propozycję budowy przy ul. Grochowskiej odrzucono, ponieważ sąsiadowała z ruchliwą rozdzielnią kolejową, natomiast plac przy ul. Żymierskiego dyskwalifikowało sąsiedztwo powstającego w pobliżu osiedla mieszkaniowego. Za najbardziej racjonalny wybór uznano plac przy ul. Raławickiej (róg Alei Niepodległości), ponieważ wybudowane tam resortowe osiedle mieszkaniowe pozwalało uniknąć wysiedlenia „postronnych” mieszkańców i wykorzystać istniejącą już infrastrukturę. Jednocześnie Archiwum pozostawałoby na uboczu, choć w niedalekiej odległości od siedzib departamentów, które w największym stopniu korzystały z jego pracy. Z adnotacji na piśmie wynika, że minister Radkiewicz podzielił tę argumentację i wydał zgodę na budowę w tym miejscu⁸³.

Do realizacji tego projektu z nieznanymi powodami jednak nie doszło. Być może plany te pogrzebało zlikwidowanie MBP, chociaż jeszcze w lutym 1955 r. Okręt spodziewał się rychłej budowy specjalnego gmachu, który miał przyjmować dokumenty przekazywane ze składnic centralnych i wojewódzkich⁸⁴.

Tymczasem, kiedy toczyły się rozmowy na ten temat, pracownicy Archiwum po raz kolejny zmienili siedzibę⁸⁵. Jak wynika z zarządzenia dyrektora CA MBP, w dniach 26–29 października 1953 r. miało nastąpić przeniesienie jednostki „z ulicy Zawrat i obecnych pomieszczeń na Ksawerowie do nowego pomieszczenia na Ksawerowie”⁸⁶.

---

wane w pomieszczeniach Departamentu Więziennictwa przy ul. Rakowieckiej 35. AIPN, 1572/192, Pismo dyrektora Gabinetu Ministra do dyrektora Biura Rewindykacji Ministerstwa Handlu Zagranicznego, 25 I 1951 r., k. 31.

⁸¹ AIPN, 1572/3499, Notatka ze spotkania z delegacją radzieckich archiwistów w dniu 14 X 1954 r., 16 X 1954 r., k. 34; *ibidem*, Notatka ze spotkania z delegacją radzieckich archiwistów w dniu 18 X 1954 r., b.d., k. 35.

⁸² AIPN, 01480/4, Program budowy gmachu CA MBP w Warszawie, *passim*; AIPN, 01480/5, Projekt wstępny budowy CA MBP – wybór miejsca i opis techniczny, *passim*; AIPN, 01480/6, Projekt szkicowy budowy CA MBP, *passim*.

⁸³ AIPN, 01480/5, Notatka służbowa, 12 IV 1954 r., k. 3.

⁸⁴ AIPN, 01258/14, Zadania, struktura i etat Archiwum Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, 1 II 1955 r., k. 65.

⁸⁵ Na kilka miesięcy przed zmianą siedziby Archiwum nie przyjmowało już dokumentów z innych pionów właśnie ze względu na planowaną przeprowadzkę.

⁸⁶ AIPN, 1572/3596, Zarządzenie nr 9 dyrektora CA MBP o przeniesieniu Archiwum z ulicy Zawrat i obecnych pomieszczeń na Ksawerowie do nowego pomieszczenia na Ksawerowie, 24 X 1953 r., k. 13–14; J. Zieliński, *Realizm socjalistyczny w Warszawie. Urbanistyka i architektura (1949–1956)*, Warszawa 2009, s. 176–177.

Mowa o monumentalnym gmachu przy ul. Puławskiej 148 (również Puławska 148/150), który w pierwotnych założeniach miał być nową główną siedzibą bezpieki. Zanim jednak doszło do ukończenia wszystkich prac budowlanych, MBP uległo likwidacji. Ostatecznie ulokowano tam KG MO, choć w budynku funkcjonowały również jednostki SB – Departament I MSW (do 1963 r.) i właśnie CA KdsBP/MSW⁸⁷. Obecnie obiekt jest siedzibą KGP.

Działalność Archiwum

Okres 1944–1947 (kierownictwo Jadwigi Jankowskiej)

Tworzenie Archiwum w strukturach raczkującego jeszcze resortu w październiku 1944 r. odbywało się w szczególnych okolicznościach. Konieczne było niezwłoczne podjęcie działań służących ograniczeniu procesu utraty ważnych dokumentów, przy jednoczesnej potrzebie gromadzenia informacji kluczowych dla działalności organizowanego właśnie aparatu bezpieczeństwa. Czas grał tutaj ważną rolę, ponieważ wraz z nadejściem frontu Niemcy rozpoczęły ewakuację istotnych archiwaliów. Te szczególnie cenne starano się zabezpieczyć na prowincji lub kierowano wprost do Rzeszy⁸⁸. Wiele z nich uległo jednak zniszczeniu, a pozostałe narażone były na taki sam los, kiedy np. dewastowano i rozkradano opuszczone pomieszczenia. W pierwszym sprawozdaniu z działalności Archiwum Skrzyszewska pisała, że jednym z głównych zadań kierowanej przez nią jednostki było „zabezpieczenie akt niemieckich władz okupacyjnych oraz wszelkich archiwów prywatnych, które mogą mieć znaczenie aktualne i historyczne”⁸⁹. Zapewne wzorowano się tutaj wprost na doświadczeniach sowieckich⁹⁰. Co prawda tamtejsze archiwa podporządkowane były NKWD⁹¹, ale skoro w strukturach PKWN nie działała jeszcze żadna komórka zajmująca się archiwami, to resortowe archiwum mogło otrzymać zadanie wypełnienia tej luki.

⁸⁷ P. Pleskot, *Przedsiębiorstwo MBP. Wybrane aspekty pozaoperacyjnej działalności Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w przestrzeni miejskiej Warszawy (1945–1954)*, Warszawa 2024, s. 119.

⁸⁸ Zob. m.in. M. Stelmach, *Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 1995, nr 9, s. 17–39.

⁸⁹ AIPN, 1572/3499, Sprawozdanie kierownik Archiwum MBP Bronisławy Skrzyszewskiej, 18 V 1945 r., k. 3.

⁹⁰ Takie działania nie były nowym zjawiskiem. Po wkroczeniu do Warszawy w październiku 1939 r. Niemcy wywieźli do Rzeszy ważne z ich punktu widzenia archiwalia, w tym m.in. zbiory Centralnego Archiwum Wojskowego, Instytutu Historii Najnowszej czy akta MSZ. Natomiast utworzony wówczas niemiecki zarząd archiwów na GG zabezpieczał, a później gromadził akta zlikwidowanych polskich urzędów. W podobny sposób działali również Sowieci po zajęciu we wrześniu 1939 r. Kresów Wschodnich II RP. W pierwszej kolejności przejmowali oni materiały archiwalne wytworzone po 1918 r. przez polskie instytucje, które w większości przechowywane były jeszcze w registraturach i składnicach akt ich twórców. Same archiwa znalazły się pod zarządem archiwów państwowych NKWD ZSRS. W ramach tzw. akcji koncentracyjnej gromadzono materiały istotne dla tzw. działań operacyjno-czekistowskich. Najwięcej uwagi poświęcono dokumentacji urzędów i instytucji administracji publicznej oraz wojskowej, wywiadu wojskowego, KOP, Policji Państwowej, żandarmerii, stowarzyszeń i organizacji kombatanckich, wymiaru sprawiedliwości, w której poszukiwano danych dotyczących urzędników, oficerów czy ich rodzin. W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji (1939–1945)*, „Archeion” 1948, t. 17, s. 61, 67; E. Rosowska, *Dzieje dokumentacji polskiej na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1939–1945*, „Archeion” 2015, t. 116, s. 92.

⁹¹ Więcej na temat organizacji archiwów w strukturach NKWD zob. W.K. Roman, *Za Polskę do celi śmierci. Śledztwo i proces Nikodema Sulika*, Toruń 2000, s. 99–100.

W polskich warunkach proces zabezpieczania i gromadzenia materiałów aktowych został zapoczątkowany przez wspólne zarządzenie kierowników Resortu Bezpieczeństwa Publicznego i Resortu Administracji Publicznej z 23 listopada 1944 r. Wszystko wskazuje na to, że stroną inicjującą wydanie normatywu była безпеka, ona też miała być głównym beneficjentem jego realizacji. Po preambule, w której pisano o potrzebie zabezpieczenia ponemieckich dokumentów świadczących o stosowanych przez okupanta metodach rządzenia i niszczenia narodu, wskazano, że właściwa ocena „tego, co winno być przechowywane trwale w odpowiednich archiwach”, należy do zawodowych archiwistów. Fizycznym zabezpieczeniem takich materiałów (rękopisów, akt, ksiąg, planów i innych dokumentów) mieli zająć się urzędnicy administracji lokalnej (starostw i miast), którzy zostali zobowiązani do przekazania ich wojewódzkim urzędom bezpieczeństwa publicznego, a stamtąd miały trafić do RBP⁹². Z punktu widzenia skuteczności takich działań był to słuszny kierunek. To urzędnicy zajmujący opuszczone przez Niemców budynki, pomieszczenia administracyjne i składnice akt jako pierwsi mieli bezpośrednią styczność z tego rodzaju dokumentacją. Z kolei ostatni akapit zarządzenia mówił: „W ten sam sposób należy postąpić z wszelkimi innymi zabytkami archiwalnymi, w szczególności z dokumentami pozostałymi bez opieki w majątkach byłych właścicieli ziemskich”⁹³.

Zarządzenie to – choć z istotnymi zmianami – zostało powtórzone już 27 lutego 1945 r. W tym czasie w centralnych województwach „wyzwolonej” Polski organizowano kolejne struktury bezpieczeństwa, w związku z czym zaistniała konieczność przypomnienia, ale też poinformowania nowych funkcjonariuszy o konieczności zabezpieczania dokumentów istotnych dla pracy resortu. Zarządzenie nr 5 skierowane było już tylko do pracowników bezpieczeństwa, rozszerzeniu uległ także katalog materiałów podlegających przejściu. Oprócz tych wymienionych w poprzednim normatywie polecano „zebranie wszystkich aktów policyjnych sprzed okupacji, dotyczących się spraw politycznych, jak spisy osób inwigilowanych, fotografie, druki, skonfiskowane spisy, akta aresztowanych i sądzonych, nazwiska konfidentów itp.”⁹⁴.

Pierwsze zabezpieczone na podstawie tych normatywów dokumenty zaczęły napływać do Archiwum jeszcze pod koniec 1944 r. Były to materiały z Lubelszczyzny, w tym akta administracyjne, policyjne i wojskowe. Już podczas wstępnego procesu porządkowania dokonano ich oceny pod kątem „aktualnej” pracy resortu. Skrzyszewska w sprawozdaniu z maja 1945 r. wskazała na takie zagadnienia, jak kwestie ukraińskie, żydowskie, volksdeutschów czy zwalczania podziemia niepodległościowego. Zwróciła także uwagę na przejętą dokumentację obozów koncentracyjnych (zbiór akt i planów urzędów obozowych, komór gazowych i krematoriów)⁹⁵. Jednocześnie dodała zdanie, które jest istotne z punktu widzenia zadań przewidzianych dla tej jednostki: „Akta te

⁹² Zarządzenie kierownika Resortu Bezpieczeństwa Publicznego i kierownika Resortu Administracji Publicznej o zabezpieczeniu przez starostwa powiatowe dokumentacji ponemieckiej i właścicieli ziemskich oraz przekazywaniu jej do WUBP, 23 XI 1944 r. [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 821–822.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Zarządzenie nr 5 ministra bezpieczeństwa publicznego dotyczące zabezpieczenia dokumentacji ponemieckiej i właścicieli ziemskich oraz przekazywania jej do WUBP, 27 II 1945 r. [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 823.

⁹⁵ AIPN, 1572/3499, Sprawozdanie kierownik Archiwum MBP Bronisławy Skrzyszewskiej, 18 V 1945 r., k. 3.

zostały już w pewnym stopniu uporządkowane, tak że wkrótce przystąpi się do sporządzania spisów⁹⁶. Opracowywanie różnego rodzaju list, wykazów, indeksów i kartotek, wykorzystywanych następnie przez pionierzy operacyjne, będzie ważnym, a w perspektywie następnych lat bodajże najważniejszym zadaniem resortowego archiwum.

W pierwszych miesiącach 1945 r. do jednostki wpłynęły kolejne materiały przesłane z województw łódzkiego i kieleckiego. Były wśród nich akta łódzkiego Gestapo i organizacji politycznych z okresu okupacji (archiwum kieleckiej AK, komunikaty radia londyńskiego z lat 1939–1942) oraz akta Policji Państwowej sprzed 1939 r., zawierające materiały na temat rozpracowania organizacji komunistycznych⁹⁷.

Skrzeszewska na koniec omawianego sprawozdania, które – jak wynika z treści – było pierwszym raportem z pracy Archiwum od początku jego istnienia, zwróciła uwagę, że oprócz WUBP w Łodzi i Kielcach żadne inne jednostki nie przekazały zabezpieczonych materiałów. Nie było również odzewu na wysyłane w tej sprawie ponaglenia. Taka reakcja – a w zasadzie jej brak – przede wszystkim ze strony jednostek terenowych będzie stale towarzyszyć działaniom Archiwum (przynajmniej do czasu objęcia kierownictwa przez Zygmunta Okręta). W strukturach resortu było ono bowiem wyłącznie jednostką pomocniczą, bez silnego politycznie kierownictwa, nie miało siły przebicia i możliwości egzekwowania zarządzeń i wytycznych. Ponadto dyrektorzy i szefowie innych jednostek, wobec braków kadrowych oraz wielu rozmaitych i bardziej – z ich punktu widzenia – pilnych zadań, nie zawsze traktowali kwestie zabezpieczenia dokumentów z wystarczającą uwagą. Wyjątki stanowili „starzy” towarzysze partyjni, jak np. Mieczysław Moczar, którzy mieli świadomość znaczenia tych działań.

Zintensyfikowaniu akcji zabezpieczenia i gromadzenia materiałów w terenie miały pomóc delegacje służbowe pracowników Archiwum⁹⁸. Wyjazdy takie stały się ważnym i stałym elementem ich pracy, zwłaszcza w okresie kierowania jednostką przez Jadwigę Jankowską. Ona sama odbyła wiele podobnych podróży, podczas których prowadziła wszechstronne działania służące zabezpieczeniu wartościowych dokumentów i archiwaliów, notabene nie tylko pozostających w zainteresowaniu resortu. Na sygnał o odnalezieniu w lipcu 1945 r. w Legnicy materiałów archiwalnych pochodzących z Warszawy Jankowska niezwłocznie udała się na miejsce. Okazało się, że funkcjonariusze zabezpieczyli w swojej siedzibie wywieziony przez Niemców w listopadzie 1944 r. księgozbiór Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy i innych stołecznych bibliotek – w sumie dwieście skrzyń zawierających rękopisy, stare druki i książki⁹⁹. Przy okazji pokazano jej budynek tamtejszego sądu, w którym – jak raportowała – zachowało się doskonale urządzone archiwum. Jankowska nie miała oporów, by donieść przełożonym, że gmach sądu zajmowało sowieckie wojsko, przez co archiwum „narażone jest na kompletne zniszczenie”. Alarmowała: „Miejscowe władze bezpieczeństwa są w tej chwili bezsilne. Konieczna jest natychmiastowa interwencja u miarodajnych czynników wojskowych władz sowieckich, żeby ocalić ten tak dla nas ważny i cenny zespół akt”¹⁰⁰.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, k. 5–6.

⁹⁹ AIPN, 1572/3581, Raport z podróży służbowej do Legnicy w czasie od 21 do 28 VII 1945 r., 31 VII 1945 r., k. 3.

¹⁰⁰ *Ibidem*, k. 5.

W czasie tej podróży udzieliła też instrukcje dotyczących sposobu zabezpieczenia akt poniemieckich w jednostkach w Sochaczewie, Łowiczu, Poznaniu, Wrocławiu, Jeleniej Górze i Szczecinie¹⁰¹. Zwróciła wówczas uwagę, że na obszarach zachodnich sytuacja związana z zabezpieczeniem materiałów poniemieckich i archiwalnych była jeszcze bardziej złożona. Było ich tam bowiem znacznie więcej, głównie na Dolnym Śląsku, gdzie odnajdywano materiały ewakuowane z innych terenów. W Wielkopolsce Jankowska natrafiła na pozostałości akt Gestapo zniszczonych przez samych Niemców. Pisała również o docierających do niej sygnałach o przejmowaniu dokumentów przez Sowieców¹⁰².

Pokłosem delegacji Jankowskiej na Dolny Śląsk i Pomorze Zachodnie, gdzie w tym czasie organizowano kolejne jednostki bezpieki, było również powtórzenie zarządzenia o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych, o co sama usilnie zabiegała¹⁰³. Jego treść została opracowana w porozumieniu z Biurem Prawnym MBP i można założyć, że uwzględniono w nim zebrane już doświadczenia, nie tylko z pracy Archiwum, lecz także jednostek terenowych. W zarządzeniu, które ukazało się 14 sierpnia 1945 r., wskazano, że akta poniemieckie i materiały pozostawione w majątkach ziemskich, będące w dyspozycji urzędów i osób prywatnych, są często niszczone celowo lub na skutek złych warunków przechowywania. Aby ustrzec przed podobnym losem pozostałe dokumenty, wszystkie jednostki otrzymały zadanie przeprowadzania ich inwentaryzacji, tzn. miały ustalić miejsce ich przechowywania. Z każdego takiego przypadku należało sporządzić „protokoły w sprawie zabezpieczenia akt” (ich wzory zamieszczono w załączniku), które oprócz informacji o tematyce dokumentów miały wskazywać, gdzie są składowane i osoby za nie odpowiedzialne. Jeden z egzemplarzy protokołu należało przesłać do archiwum w centrali MBP. Tym samym zrezygnowano z pierwotnych zamiarów sprowadzania do Warszawy wszystkich zabezpieczanych w terenie „archiwaliów”. Najpewniej brakowało już tam miejsca i personelu. Nie było też takiej potrzeby, gdyż część z nich – z uwagi na regionalny charakter – była wykorzystywana do działań operacyjnych na miejscu.

Tymczasem odpowiedzi w sprawie realizacji zarządzenia z sierpnia 1945 r. udzieliły jedynie WUBP w Bydgoszczy, Gdańsku, Wrocławiu, Warszawie, Poznaniu i Białymstoku, MUBP w Szczecinie i PUBP w Pile¹⁰⁴. Jak wynika z lektury nadesłanych protokołów, funkcjonariusze zabezpieczali wszystkie dokumenty, na jakie natrafili. Na przykład w siedzibie PUBP w Pile, w której wcześniej mieściła się placówka Gestapo, odnaleziono druki i formularze urzędowe, akta administracyjne, skarbowe, akta szpiegowskie Polaków działających na rzecz Niemiec z lat 1922–1935, ale także stare księgi, w tym osiemnastowieczne gotyki, Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski czy Historię Polski Jana Długosza – w sumie około 1300 kg papieru¹⁰⁵.

¹⁰¹ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Wydziału Archiwum MBP za III kwartał 1945 r., b.d., k. 4.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ AIPN, 1572/3581, Pismo p.o. kierownika Archiwum MBP Jadwigi Jankowskiej do ministra bezpieczeństwa publicznego Stanisława Radkiewicza, 14 VIII 1945 r., k. 7.

¹⁰⁴ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Wydziału Archiwum MBP za okres od 1 X do 1 XI 1945 r., b.d., k. 39.

¹⁰⁵ AIPN, 1572/3581, Protokół w sprawie zabezpieczenia akt, wrzesień 1945 r., k. 11.

W kolejnych latach wstępną selekcję materiałów zabezpieczonych w terenowych jednostkach UB przeprowadzano najczęściej na miejscu. Na przykład pracownica Archiwum delegowana we wrześniu 1946 r. do WUBP w Krakowie i Katowicach, po zapoznaniu się ze zgromadzonymi tam dokumentami, dokonała ich podziału na akta: zbędne dla resortu, niezbędne do użytku służbowego w terenie oraz potrzebne w Archiwum MBP. Z tych ostatnich do Warszawy przewieziono osiem ton dokumentów, natomiast pozostałe (dwa wagony) musiały pozostać w Katowicach z powodu braku miejsca w magazynach¹⁰⁶. Urzędników jednostek, w których dokumentacja różnych władz niemieckich pozostawała nieuporządkowana, pracownicy Archiwum instruowali, jak należy z nią postępować.

Ponieważ niszczenie dokumentacji poniemieckiej oraz innej proveniencji było wówczas nadal powszechnym zjawiskiem, reakcją resortu (*vide* Archiwum MBP) było wydanie 20 lutego 1947 r. czwartego już zarządzenia, które w treści było powtórzeniem tego z sierpnia 1945 r.¹⁰⁷ Odzew, tak jak poprzednio, okazał się symboliczny. W kolejnym okresie sprawozdawczym Jankowska raportowała, że odpowiedziały jedynie WUBP w Białymstoku i Bydgoszczy, przy czym ten pierwszy sygnalizował, że z powodu braku fachowych pracowników materiałów poniemieckich nie miał kto porządkować i charakteryzować¹⁰⁸. Zapewne można to odnieść do sytuacji panującej w większości innych jednostek.

Wątek zabezpieczania i gromadzenia materiałów archiwalnych, w tym tzw. akt poniemieckich, warto również uzupełnić o szerszy kontekst. Choć resortowe archiwum należało do pierwszych instytucji zabezpieczających dokumenty w powojennej Polsce, to szybko okazało się, że ma sporą konkurencję. Materiałami dokumentującymi działania władz okupacyjnych interesowały się też takie instytucje, jak utworzony jeszcze w 1944 r. Instytut Pamięci Narodowej przy Radzie Ministrów czy Centralna Żydowska Komisja Historyczna. Dokumenty poniemieckie oraz polskie wytworzone przed wojną i w jej czasie znalazły się również w zainteresowaniu Wydziału Archiwów Państwowych wraz z podległymi mu archiwami centralnymi i terenowymi. Ponieważ wiele z nich w pierwszych miesiącach 1945 r. dopiero wznawiało swoją działalność oraz z uwagi na brak personelu, funduszy czy środków transportu nie było w stanie efektywnie zabezpieczać materiałów, to w kolejnych miesiącach i latach także i one rozpoczęły intensywne prace związane nie tylko z porządkowaniem własnych zasobów, ale też zabezpieczaniem i gromadzeniem akt wytworzonych przed wojną i w jej trakcie. Obowiązek taki nakładały na nie zarówno przedwojenne przepisy, jak i wydawane po 1945 r. zarządzenia szczebla centralnego i lokalnego¹⁰⁹. Na przykład 14 lutego

¹⁰⁶ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za miesiąc lipiec 1946 r., b.d., k. 53.

¹⁰⁷ *Zarządzenie nr 5 ministra bezpieczeństwa publicznego dotyczące zabezpieczenia dokumentacji poniemieckiej i właścicieli ziemskich oraz przekazywania jej do WUBP, 20 II 1947 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 828–829.

¹⁰⁸ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za II kwartał 1947 r., 8 VII 1947 r., k. 26–27.

¹⁰⁹ Rozporządzenia o zabezpieczeniu archiwaliów wydawano również na szczeblu lokalnym. Na przykład w lipcu 1945 r. naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki w Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Pomorze Zachodnie wydał instrukcję dla referatów obwodowych o poszukiwaniu archiwaliów i ich zabezpieczeniu. 18 V 1946 r. Ministerstwo Ziem Odzyskanych ogłosiło okólnik nr 50 w sprawie zabezpieczenia archiwaliów poniemieckich, polecając wojewodom wydanie podległym jednostkom instrukcji o zabezpieczeniu akt poniemieckich i każdorazowym zawiadamianiu o tym fakcie

1946 r. minister rolnictwa i reform rolnych na wniosek Ministerstwa Oświaty ogłosił pismo w sprawie zabezpieczenia materiałów archiwalnych pozostawionych po byłych właścicielach majątków ziemskich, które zostały przejęte na cele reformy rolnej. Na jego podstawie urzędy ziemskie powinny przekazywać za pośrednictwem archiwów państwowych wszelkie akta majątkowe i rodzinne dawnych właścicieli ziemskich do Wydziału Archiwów Państwowych¹¹⁰. Z kolei 10 kwietnia 1947 r. Rada Ministrów wydała uchwałę, w której wskazano, że „wszelkie archiwa i akta b[yłych] niemieckich władz i urzędów państwowych, samorządowych, przedsiębiorstw państwowych oraz wszelkich instytucji prawno-publicznych [...] przeszły pod zarząd i opiekę państwowej służby archiwalnej”. W związku z powyższym wszystkie państwowe instytucje musiały informować Wydział Archiwów Państwowych o kategoriach, liczbie, stanie zachowania i miejscu przechowywania posiadanych przez siebie akt poniemieckich. Zabroniono również ich niszczenia bez zgody Wydziału Archiwów Państwowych¹¹¹. 4 lutego 1949 r. Ministerstwo Administracji Publicznej skierowało do urzędów wojewódzkich, starostw i miast wydzielonych pismo informujące, że wszystkie niemieckie akta okupacyjne z okresu II wojny światowej zostały uznane za materiały władz zaborczych i w całości podlegały przekazaniu do właściwych archiwów państwowych. Zabroniono również ich niszczenia bez wiedzy i zgody państwowej służby archiwalnej¹¹². Są to tylko nieliczne przykłady normatywów, których treść była bardzo zbieżna z resortowymi zarządzeniami. Różniły się natomiast w zasadniczej kwestii – określeniu dysponenta dokumentacji. Na pierwszy rzut oka sytuacja ta może świadczyć o panującym wówczas chaosie kompetencyjnym czy też braku przepływu informacji, aczkolwiek niekoniecznie. Urząd Bezpieczeństwa nie musiał być powszechnie rozpoznawany jako instytucja gromadząca różnego rodzaju akta, w tym także poniemieckie. Wręcz przeciwnie, informacje takie starano się raczej ukryć. Z tego powodu oprócz pierwszego zarządzenia z listopada 1944 r. resortowe wytyczne o zabezpieczeniu „materiałów archiwalnych” nie były znane poza ministerstwem. Warto podkreślić, że samo Archiwum MBP funkcjonowało wówczas w oderwaniu instytucjonalnym i prawnym¹¹³. Sytuacja ta dowodzi również tego, że sam resort nie był skuteczny w zabezpieczaniu interesujących go dokumentów, głównie z przyczyn, o których pisano już wyżej.

Jadwiga Jankowska swoje kompetencje zawodowe ujawniła nie tylko na polu zabezpieczania i gromadzenia materiałów. Analiza źródeł pozwala przypuszczać, że

---

Wydziału Archiwów Państwowych. Więcej na ten temat zob.: B. Sitarz, *Zabezpieczanie poniemieckich archiwaliów na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1960. Wybrane przykłady*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2022, t. 6, s. 56–57; *idem*, *Zabezpieczanie i scalanie rozproszonego zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1945–1950*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2021, t. 5, s. 103–167.

¹¹⁰ *Idem*, *Zabezpieczanie poniemieckich archiwaliów...*, s. 57; J. Tandeci, *Archiwa w Polsce w latach 1944–1989. Zarys dziejów*, Toruń 2017, s. 33–34.

¹¹¹ Uchwała Rady Ministrów z 10 kwietnia 1947 r. o przejmowaniu przez państwową służbę archiwalną archiwów i akt poniemieckich na Ziemiach Odzyskanych i obszarze b[yłego] W[olnego] M[iasta] Gdańska (M.P. 1947, nr 69, poz. 466); B. Sitarz, *Zabezpieczanie poniemieckich archiwaliów...*, s. 59; R. Degen, *Gromadzenie zasobu w archiwach polskich w latach 1945–1989. Problem badawczy i przegląd podstawowej literatury*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2005, t. 1, s. 167; *idem*, *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1945–1989*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2008, t. 2, s. 13–38.

¹¹² B. Sitarz, *Zabezpieczanie poniemieckich archiwaliów...*, s. 60.

¹¹³ Sytuację tę usankcjonował dopiero Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych.

przy wsparciu pracujących z nią zawodowych archiwistów dążyła do zorganizowania pracy Archiwum MBP na wzór znanych jej instytucji tego typu. Być może widziała je jako swego rodzaju archiwum historyczne dla akt niemieckich urzędów okupacyjnych, gdzie kompleksowo i metodycznie byłyby one porządkowane, opracowywane, a następnie udostępniane. Z tej perspektywy łatwiej zrozumieć, dlaczego w lipcu 1945 r. oddolnie wprowadzono w Archiwum podział pracy na dwie sekcje: Archiwalną i Naukowo-Propagandową. Pozwalało to bowiem realizować zadania właściwe dla tego typu jednostek. Szczególnie istotna była praca Sekcji Naukowo-Propagandowej, o której Jankowska pisała, że służyć ma „popularyzacji zasobu Archiwum” poprzez przygotowywanie opracowań o charakterze popularnym i naukowym, których zadaniem będzie m.in. „wskazać uczonym polskim drogę do materiałów dla dalszych badań nad okresem okupacji niemieckiej w Polsce”. Zadania propagandowe zaś miały polegać na przygotowaniu na podstawie zgromadzonego zasobu artykułów, reportaży, odczytów, pogadarek czy wystaw obrazujących życie Polaków pod okupacją niemiecką¹¹⁴. W kolejnych miesiącach Jankowska wykazała efekty pracy tej sekcji, takie jak opracowania „Zagadnienia przesiedleń na Zamojszczyźnie” (na jego podstawie powstał kilkunastostronicowy artykuł) i „Zastosowanie teorii rasizmu do celów germanizacyjnych”. Pracownicy Archiwum przygotowali również wystawę pt. „Niemiecka propaganda, a rzeczywistość” oraz sporządzili wykaz polskich dzieci wysłanych do Niemiec w celu germanizacji, który następnie został opublikowany w prasie. Były to działania bez wątpienia ważne z punktu widzenia ówczesnej rzeczywistości, niemniej niekoniecznie istotne dla działań operacyjnych samego resortu. Być może dlatego aktywność Sekcji Naukowo-Propagandowej nie była już wykazywana od stycznia 1946 r., a rozdzielenie organizacji pracy Archiwum na dwie komórki nie uzyskało poparcia czynników decyzyjnych.

Główne zadania realizowane przez Archiwum MBP polegały zatem na gromadzeniu określonych w zarządzeniach dokumentów, które wymagały uporządkowania i zinventaryzowania. Do odpowiedniego przeprowadzenia tych działań byli niezbędni specjaliści, którzy nie tylko znali język niemiecki, lecz także orientowali się w organizacji urzędów okupanta. Na przykład w lipcu 1945 r. zakończono prace nad aktami Żandarmerii Okręgu Lubelskiego (wydziały Ia i Ib), w ramach których spisano inwentarz (osobowy) zawierający 270 pozycji oraz opracowano wstęp ustrojowy z dokładną charakterystyką zgromadzonych materiałów¹¹⁵. Z akt łódzkiego Gestapo spisano natomiast alfabetyczny skorowidz dotyczący więźniów zmarłych i rozstrzelanych w różnych obozach koncentracyjnych.

W kontekście bieżącej pracy resortu Archiwum współpracowało w tym okresie przede wszystkim z Wydziałem I Departamentu I MBP, zajmującym się zwalczaniem wszelkiego rodzaju działalności niemieckiej (organizacji, podziemia niemieckiego, Gestapo czy tzw. volksdeutschów). W tym zakresie przekazywano tej jednostce odpisy i indeksy zawierające nazwiska osób, które w różnych formach kolaborowały z okupantem. W szczególnych sytuacjach cały personel Archiwum angażowany był do konkretnych zadań, np. w czerwcu 1946 r. na potrzeby Departamentu I MBP wszyscy

¹¹⁴ AIPN, 01258/14, Projekt organizacji Archiwum MBP, 7 VI 1946 r., k. 53.

¹¹⁵ AIPN, 1572/3500, Sprawozdanie z czynności Wydziału Archiwum MBP za okres od I VII do I VIII [1945 r.], b.d., k. 32.

pracownicy segregowali akta poniemieckie sprowadzone z Dolnego Śląska¹¹⁶. Prowadzono również indeksację osób występujących w porządkowanych materiałach, a dane te przesyłano do Wydziału I Departamentu II MBP (Ewidencja Operacyjna). W tym przypadku były to głównie nazwiska osób, które podpisały volkslistę lub zgłosiły do niej akces. Różnorodne informacje dotyczące obywateli ZSRS trafiały natomiast do sowieckich doradców.

Z kolei dokumenty, które zaopiniowano negatywnie pod kątem przydatności dla działań resortu, przekazywane były do państwowej sieci archiwalnej, choć część również wybrakowano. W pierwszym kwartale 1947 r. zniszczono uznane za makulaturę dokumenty wydzielone z akt niemieckiej Dyrekcji Policji. Co ciekawe, oceny ich wartości dokonała komisja złożona z kierownika i zastępcy kierownika Archiwum MBP, kierownika Referatu Informacyjno-Prasowego MBP i przedstawiciela Wydziału Archiwów Państwowych¹¹⁷.

Można założyć, że resortowe Archiwum było *de facto* archiwum zamkniętym, ponieważ minister zezwolił na korzystanie z jego zasobów zaledwie kilku osobom spoza resortu. Wśród nich był m.in. przedstawiciel CŻKH i dyrektor jej oddziału w Warszawie Henryk Wasser, który zbierał informacje na temat martyrologii ludności żydowskiej podczas okupacji niemieckiej. Jak już wspomniano, z dokumentami zapoznawał się również Rafał Gerber (także jako pracownik CŻKH), a w 1949 r. zgodę na wgląd otrzymał kierownik Archiwum ŻIH Artur Eisenbach, który poszukiwał dokumentów na temat działalności Gestapo w gettach warszawskim i łódzkim¹¹⁸.

W październiku 1946 r. dyrektor Gabinetu Ministra Bezpieczeństwa Publicznego Leon Andrzejewski zainicjował działania zmierzające do pozyskiwania dokumentów dotyczących historii ruchu robotniczego w Polsce¹¹⁹. Jeszcze w tym samym miesiącu doprecyzował, jakie materiały należy zabezpieczać, a następnie przysłać do Archiwum MBP. Chodziło o:

- „1. Archiwa defensywy: odezwy, broszury, okólniki itp. (SDKPiL, KPRP, KPP, KPZU, KPZB, PPS-Lewica, Sel-Rob itd.).
2. Akta oskarżenia, akta śledcze, informacje wywiadu, doniesienia itd. tyczące się poszczególnych rewolucjonistów i organizacji.
3. Sprawozdania II Oddziału – nazwiska.
4. Sprawozdania wywiadowców defensyw i II oddziałów z działalności posłów komunistycznych w Sejmie:
  - pracowników defensywy,
  - agentów,
  - prowokatorów,
  - informatorów i ich doniesienia oraz sprawozdania tyczące się ruchu robotniczego.
5. Materiały tyczące się lewicowego ruchu zawodowego w Polsce przedwrześniowej”¹²⁰.

¹¹⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za miesiąc czerwiec 1946 r., b.d., k. 49.

¹¹⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z czynności za II kwartał 1947 r., 8 VII 1947 r., k. 22.

¹¹⁸ AIPN, 1572/3591, Pismo dyrektora ŻIH do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, 4 XI 1949 r., k. 5.

¹¹⁹ Działania te zainicjowało Pismo okólne nr 6751/BP/46 dyrektora Gabinetu Ministra z 7 X 1946 r., którego, niestety, nie udało się odnaleźć.

¹²⁰ *Pismo okólne dyrektora Gabinetu Ministra w sprawie nadsyłania do Archiwum dokumentacji komunistycznego ruchu robotniczego z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz Policji Państwowej, 31 X 1946 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 826–827.

Podobnie było z materiałami i dokumentami dotyczącymi organizacji podziemnych z okresu okupacji. Jak raportowała Jankowska: „W związku z pracami Referatu Informacyjno-Prasowego Gabinetu Ministra MBP nad polskim ruchem niepodległościowym w okresie okupacji” również w Archiwum przystąpiono do zbierania informacji dotyczących organizacji podziemnych, w tym opisujących ich struktury i działalność. W ramach prac „zleconych” pracownicy sporządzili m.in. spis tajnych organizacji, do których materiały znajdowały się w aktach łódzkiego Gestapo, oraz zebrali dokumenty na temat organizacji o „sanacyjnym i prawicowym” zabarwieniu politycznym¹²¹.

Co ciekawe, Archiwum zajmowało się również prenumeratą i dystrybucją czasopism na potrzeby całej centrali MBP. Ze sprawozdania za III kwartał 1945 r. wynika, że w tym czasie do resortu regularnie trafiało sześć różnych tytułów dzienników i dwaście tygodników polskich oraz cztery dzienniki i dziesięć tygodników sowieckich. Ich dystrybucją zajmował się jeden pracownik (Obiedziński), któremu w późniejszym okresie z rozliczeniem ich zakupu pomagała sekretarka¹²². W Archiwum zorganizowano też czytelną czasopism i bibliotekę, z której mogli korzystać wszyscy pracownicy resortu. Wraz z rozbudową struktur MBP zadania te od 1 stycznia 1947 r. przejął jego Wydział Szkoleniowy¹²³.

Lata 1947–1951 (kierownictwo Rafała Gerbera i Jadwigi Piaseckiej)

Po objęciu kierownictwa Archiwum przez Rafała Gerbera kontynuowano podjęte wcześniej prace, jednak już na dużo mniejszą skalę. Zakończono m.in. opracowanie kartoteki osobowej do akt Gestapo z Ciechanowa, opracowano „kartotekę volksdeutschów” oraz porządkowano ulotki i prasę wydawane przez AK. Prowadzono też wizytacje w jednostkach wojewódzkich. W tym czasie zrobiono również prowizoryczne skontrum akt zgromadzonych w Archiwum w celu sporządzenia wykazu materiałów niemających znaczenia operacyjnego. Po objęciu kierownictwa jednostki przez Jadwigę Piasecką Archiwum pracowało w ograniczonym zakresie, a w samych sprawozdaniach szczególną uwagę zwraca wzrost liczby zadań zrealizowanych w ramach korzystania z materiałów w celach służbowych.

Pod koniec 1948 r. kierownictwo PZPR zdecydowało, że dokumenty i archiwalia dotyczące historii ruchu robotniczego w Polsce będą gromadzone przez Wydział Historii Partii przy KC PPR/PZPR. W kolejnych miesiącach wszystkie jednostki resortu, w tym również Archiwum, sporządziły wykazy takich materiałów, a później sukcesywnie je przekazywały. W przypadku resortowego archiwum był to proces, który trwał przez kolejne lata. Wśród tych materiałów znalazły się m.in. wydawnictwa prasowe sprzed 1939 r. i późniejsze, ulotki i odezwy różnych organizacji lewicowych, dokumenty odnoszące się do uczestników wojny domowej w Hiszpanii (materiały hiszpańskie), dokumentacja zebrań i posiedzeń poszczególnych międzynarodówek czy organizacji partyjnych KPP, PPS, KPZU itd.¹²⁴

¹²¹ AIPN, 1572/3500, Sprawdzanie z czynności Archiwum MBP za miesiąc marzec 1947 r., b.d., k. 62.

¹²² *Ibidem*, Sprawozdanie z czynności Wydziału Archiwum MBP za okres od 1 VII do 1 VIII [1945 r.], b.d., k. 33.

¹²³ *Ibidem*, Sprawozdanie z czynności Archiwum MBP za IV kwartał 1946 r., b.d., k. 19.

¹²⁴ AIPN, 1572/3588, Wydawnictwa i akta z okresu międzywojennego i wojny dotyczące ruchu komunistycznego przekazane do Wydziału Historii Partii przy KC PZPR. Wykazy dokumentów i korespondencja, *passim*.

Lata 1951–1954 (kierownictwo Zygmunta Okręta)

Zainteresowanie dokumentami z okresu II RP i okupacji wyraźnie wzrosło pod koniec lat czterdziestych. Rozrastające się strukturalnie i zadaniowo jednostki operacyjne, w tym przede wszystkim Biuro Specjalne MBP, wykazywały zapotrzebowanie na coraz większą ilość informacji na temat różnych środowisk i konkretnych osób. Wydaje się, że zadanie dostarczania tych danych miało realizować właśnie Archiwum, ponieważ 1 czerwca 1950 r. – przynajmniej na papierze – zostało ono znacznie rozbudowane organizacyjnie i etatowo, a także rozpoczęło działalność jako Centralne Archiwum MBP. Aktywizacja działań zmierzających do pozyskania nowych dokumentów (a przede wszystkim informacji) nastąpiła jednak trzy miesiące później, tj. 18 września 1950 r., kiedy minister Radkiewicz wydał Zarządzenie nr 041/50. Na pierwszy rzut oka było ono kolejną już wersją ogłaszanych w poprzednich latach normatywów nakazujących jednostkom bezpieki zabezpieczanie i gromadzenie określonych dokumentów z okresu dwudziestolecia międzywojennego i okupacji¹²⁵. Jednak tym razem wysłane w teren instrukcje miały bardziej nakazowo-wykonawczy charakter. Polecono bowiem, by w każdej jednostce bezpieki powstały komisje, których zadaniem było przejmowanie zgromadzonych tam akt byłej Policji Państwowej, urzędów wojewódzkich, starostw, więzień i organizacji politycznych sprzed 1939 r., jak również materiałów z okresu okupacji i wszelkich dokumentów poniemieckich¹²⁶. Należało to wykonać do 25 listopada 1950 r., co oznacza, że w krótkim czasie zamierzano ustalić, jakimi materiałami dysponuje resort. Nadzór nad przebiegiem całej akcji powierzono Departamentowi II MBP (a ściślej archiwum operacyjnemu tego pionu), który w terenie działał poprzez swoje wydziały.

Wszystko wskazuje na to, że realizacja zarządzenia nie przyniosła oczekiwanych rezultatów. Znany jest jej przebieg w WUBP w Gdańsku. 26 września 1950 r. naczelnik tamtejszego Wydziału II rozesłał szefom PUBP instrukcję w sprawie przejścia akt z okresu międzywojennego i okupacji. Polecono w niej utworzenie komisji mających przeprowadzić segregację akt (trzyosobowe grupy do opracowania materiałów o objętości do 3 m³, sześćosobowe dla materiałów do 6 m³ i dziewięćosobowe powyżej 6 m³). Z przeglądu wyłączono dokumenty dotyczące niemieckich list narodowościowych, ponieważ te nadal wykorzystywano do bieżącej pracy. Wytypowane materiały należało odpowiednio uporządkować (ponumerować nie tylko akta, ale również poszczególne karty), zewidencjonować i utworzyć spisy zdawczo-odbiorcze, które miały trafić do Wydziału II WUBP, a stamtąd do centrali. W listopadzie naczelnik Wydziału II gdańskiego urzędu poinformował Warszawę, że nie jest w stanie terminowo wywiązać się z realizacji

¹²⁵ Zarządzenie to było poprzedzone pismem dyrektora Gabinetu Ministra do szefów WUBP. Informowano w nim, że przeprowadzone w terenie inspekcje wykazały brak nadzoru nad aktami poniemieckimi, które mogły mieć wartość operacyjną. Podane w piśmie przykłady dowodzą również tego, że wcześniejsze akcje i zarządzenia o ich zabezpieczeniu nadal nie były skrupulatnie realizowane. Polecano wskazać miejsca, gdzie znajdują się takie materiały, czego dotyczą i jaka jest ich wartość operacyjna, a ponadto wskazać, kto z nich korzysta i jak są zabezpieczone. Informacje zwrotne należało przesłać do Departamentu I MBP do 1 V 1950 r. AIPN, 01225/101, Pismo dyrektora Gabinetu Ministra do szefów WUBP, 14 IV 1950 r., k. 8.

¹²⁶ *Zarządzenie nr 041/50 ministra bezpieczeństwa publicznego w sprawie przejmowania przez WUBP dokumentacji poniemieckiej oraz Policji Państwowej, urzędów wojewódzkich, starostw, więzień i organizacji politycznych z okresu do 1939 r., 18 IX 1950 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 830–831.

zadania. Tłumaczył, iż nie wszystkie jednostki udzieliły odpowiedzi w terminie, a tylko osiem zgłosiło posiadanie wskazanych materiałów, z których jedynie PUBP w Tczewie i Kartuzach przekazały właściwie opracowane dokumenty. Jednocześnie informował, że w samym MUBP w Gdańsku wytypowano sześć tysięcy teczek z okresu okupacji, których nie miał kto przygotować. Krótki termin, „nawał innej pracy” i brak odpowiednio przygotowanego personelu (w tym ze znajomością języka niemieckiego) to główne przyczyny opóźnienia realizacji zarządzenia w gdańskim urzędzie¹²⁷. Na podstawie innych materiałów można założyć, że podobne problemy zaistniały w całym kraju.

W tej sytuacji kierownictwo resortu zostało zmuszone do podjęcia bardziej zdecydowanych działań, przy czym tym razem były to decyzje personalne. Mowa o nominowaniu w lutym 1951 r. Zygmunta Okręta na stanowisko dyrektora CA MBP¹²⁸. Najwyraźniej przekazano mu wówczas konkretne wytyczne, do czego sam nawiązał w sprawozdaniu z pracy jednostki za I kwartał 1952 r.: „Jednym z czołowych zadań Centralnego Archiwum MBP było wykorzystywanie wyników realizacji Zarządzenia Ministra B[ezpieczeństwa] P[ublicznego] nr 041/50 z 15 września 1950 r. w zakresie ewidencji i zabezpieczania akt archiwalnych dotyczących burżuazyjnego i faszystowskiego aparatu ucisku oraz organizacji politycznych z okresu międzywojennego i okupacyjnego przez przejęcie tych akt z poszczególnych WUBP i sprowadzenie ich do własnych magazynów”¹²⁹.

Nowy dyrektor przystąpił do pracy niewątpliwie z iście rewolucyjnym zapałem. Raportował, że od czerwca do grudnia 1951 r. zdołano przetransportować do centrali MBP akta z pięciu miast: Katowic, Kielc, Krakowa, Lublina i Bydgoszczy. Następnie w pierwszym kwartale 1952 r. trafiły tam materiały z jednostek bezpieczeństwa, archiwów państwowych i innych urzędów z Łodzi, Poznania, Katowic i Krakowa (Archiwum gen. Mariana Kukieła). Były to olbrzymie ilości materiałów. Trzeba zauważyć, że część z nich (zwłaszcza dokumentację wydziałów bezpieczeństwa i społeczno-politycznych) wydzielano z zespołów urzędów wojewódzkich i starostw, łamiąc archiwalną zasadę niepodzielności zespołów. Prace te wraz z przygotowaniem akt do transportu wykonywali delegowani w teren pracownicy CA. Zachowały się raporty z ich podróży służbowych, które rzucają więcej światła na pragmatykę tych działań.

Wyjeżdżając z Warszawy, zazwyczaj dysponowali już listami materiałów wyznaczonych do przejęcia, aczkolwiek pierwsze kroki po przyjeździe kierowali do szefa lokalnej bezpieki, z którym uzgadniali formę i zakres potrzebnej im pomocy. Następnie zgodnie z instrukcjami przystępowali do wydzielania i pakowania akt. Marian Bakszt, delegowany do Lublina w lipcu 1951 r., raportował: „W dniu 20 lipca o godz. 20.00 zakończyliśmy przejmowanie akt i pakowanie w Państwowym Archiwum. Akta zostały zapakowane w 74 workach, 9 kartonach, 1 koszu. Worki zostały zaszyte i zaplombowane. Kartony i kosz zostały związane i zaplombowane. [Akta] w WUBP zapakowaliśmy dnia 20 lipca, o godz. 21.20 odłożono akta do 7 worków, które zostały zaszyte i zaplombo-

¹²⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku, 0046/152, Materiały dotyczące przekazania akt poniemieckich z okresu okupacji i akt polskich z okresu międzywojennego z PUBP województwa gdańskiego oraz Wydziału II WUBP w Gdańsku do Departamentu II MBP, *passim*.

¹²⁸ Formalnie CA MBP od czerwca 1950 r. było samodzielną jednostką organizacyjną, niemniej przez kolejne miesiące nie zdołano przeprowadzić wszystkich działań związanych z jego reorganizacją. Dlatego Zygmunt Okręt oficjalnie przejął CA MBP od dyrektora Departamentu II, któremu jednostka ta *de facto* już nie podlegała. AIPN, 1572/3582, Akt zdawczo-odbiorczy, 2 V 1951 r., k. 120.

¹²⁹ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 2.

wane. Dwóm robotnikom WUBP za pracę w godzinach pozasłużbowych zapłaciłem 40 zł¹³⁰. Materiały zwożono do Warszawy samochodami ciężarowymi, transportem kolejowym, korzystano też z Poczty Specjalnej¹³¹.

Okręt nie ograniczył się tylko do organizacji transportów. Interweniował pisemnie w jednostkach, które nie nadesłały informacji o realizacji Zarządzenia nr 041/50. Na przykład w marcu 1951 r. upominał szefa WUBP we Wrocławiu, że „mimo monitów do dnia dzisiejszego odpowiedź z waszego urzędu nie nadeszła”. I dalej: „Proszę o spowodowanie nadesłania natychmiast odpowiedzi, brak której hamuje dalszą pracę”¹³². Ponieważ nie doczekał się reakcji, w następnym miesiącu wysłał kolejne pismo z prośbą o udzielenie ostatecznej odpowiedzi do 28 kwietnia¹³³. Wskazywał również, że akcja gromadzenia akt powinna ulec rozszerzeniu, gdyż interesujące resort materiały znajdowały się w różnych urzędach i instytucjach, a także u osób prywatnych, do których dotarcie wymagało wszczęcia działań operacyjnych¹³⁴. Opinię tę oparł m.in. na wspomnianych wyżej raportach pracowników Archiwum, którzy w kolejnych miesiącach wizytowali nie tylko poszczególne WUBP, lecz także więzienia, urzędy i archiwa państwowe¹³⁵. Musiał również pozostawać w stałym kontakcie z kierownictwem pionów operacyjnych. Suma zebranych tą drogą informacji najprawdopodobniej przyczyniła się do wydania dwóch kolejnych zarządzeń.

Pierwsze z nich, o numerze 027/52 z 30 kwietnia 1952 r., było kierowanym przez ministra rozkazem nakazującym wszystkim jednostkom realizację zarządzenia z 18 września 1950 r. Te z nich, które nie nadesłały wyników działań komisji i spisów zdawczo-odbiorczych, musiały to zrobić do 15 czerwca 1952 r. Ponadto do 1 lipca każdy WUBP miał zgłosić listy z wykazami wszystkich innych akt przechowywanych w jednostkach bezpieki na podległym im terenie (WUBP, PUBP, MO, KBW, WOP). Jednocześnie zabroniono pozbywania się jakichkolwiek materiałów bez zgody kierownictwa CA MBP. Tutaj, oprócz obaw o utratę dokumentacji o wartości operacyjnej, kierowano się również względami obiektywnymi. Za przykład posłużył PUBP w Pile, gdzie na makulaturę przekazano archiwalia byłej rejencji koszalińskiej z 1846 r. i polskiej z 1920 r., a zatem materiały o dużej wartości historycznej i naukowej¹³⁶.

¹³⁰ AIPN, 1572/3582, Raport z delegacji służbowej do Lublina, 23 VII 1951 r., k. 339.

¹³¹ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 3.

¹³² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu, 053/615, Pismo dyrektora CA MBP do szefa WUBP we Wrocławiu, 7 III 1951 r., k. 38.

¹³³ *Ibidem*, Pismo dyrektora CA MBP do szefa WUBP we Wrocławiu, 17 IV 1951 r., k. 39.

¹³⁴ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 3.

¹³⁵ AIPN, 1572/3582, Zasób CA MBP – przejmowanie akt z NDAP, archiwów państwowych, AAN, Ministerstwa Finansów, MON, GZI WP, departamentów MBP, WUBP, PUBP, więzień, *passim*.

¹³⁶ *Zarządzenie nr 027/52 dyrektora Gabinetu Ministra w sprawie przejmowania przez WUBP dokumentacji poniemieckiej, Policji Państwowej, urzędów wojewódzkich, starostw, więzień i organizacji politycznych z okresu do 1939 r. oraz uzyskania zgody Centralnego Archiwum na przekazanie przez Urzędy Bezpieczeństwa materiałów archiwalnych na makulaturę, 30 IV 1952 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 832–833. Pomimo wysiłków CA MBP zmierzających przynajmniej do zewidencjonowania materiałów historycznych z okresu II RP i okupacji zgromadzonych w jednostkach bezpieki, w 1955 r. musiano powtórzyć całą akcję. Asumptem ku temu było ustalenie, że część jednostek bez uzyskania zgody CA niszczyło dokumenty lub oddawało je na makulaturę. Tym razem jako przykład podano PUdsBP w Grodzisku Mazowieckim, którego szef przekazał na makulaturę 1800 kg akt byłego Starostwa Powiatowego w Błoniu. Wojewódzkie i powiatowe jednostki miały sporządzić wykazy wszelkich posiadanych przez siebie akt z okresu przedwojennego i okupacji oraz do 15 I 1956 r. przesłać je do dyrektora CA KdsBP. Nadesłano wówczas kilkadziesiąt pism z wykazami materiałów, które nadal zalegały w tamtejszych składnicach. AIPN, 01225/229, Pismo okólne nr 014/55 w sprawie

Drugie z zarządzeń (nr 037/52 z 27 maja 1952 r.) odnosiło się do kwestii pozyskiwania „w toku rozpracowania” wartościowych materiałów, które znajdowały się w posiadaniu „różnych osób, związanych w przeszłości i obecnie z wrogimi środowiskami [...], które to [materiały] posiadają doniosłe znaczenie operacyjne i polityczne dla naszej pracy”¹³⁷. Wskazywano na sytuacje, w których osoby zajmujące przed wojną i w jej trakcie wysokie stanowiska publiczne, zanim wyemigrowały z kraju, przekazały swoim krewnym lub zaufanym współpracownikom „depozyty” z materiałami poufnymi i dokumentami stanowiącymi „poważne źródło wiadomości”. Z punktu widzenia bezpieczeństwa stanowiły one dowody na „demaskujące zbrodnicze, zradzieckie, antynarodowe i antyludowe kulisy działalności wszelkich reakcyjnych polityków i dygnitarzy endecko-piłsudczykowskich i innych podobnych ugrupowań”. Kolejnymi miejscami poszukiwań takiego rodzaju materiałów miały być archiwa, biblioteki, muzea i inne miejsca gromadzenia dokumentów, których pracownicy rzekomo w tajemnicy zbierali dokumentację podziemnych organizacji. Ponadto z uwagi na fakt, że instytucje te nadal przechowywały materiały „przedwrześniowego i hitlerowskiego aparatu ucisku”, polecono, by działania zmierzające do ich przejęcia przybrały również formę operacyjną. Zalecano, by poprzez odpowiednio ukierunkowaną agenturę działającą w tych środowiskach dotrzeć do tego rodzaju dokumentów, a następnie przekazać je do CA MBP¹³⁸.

Niezależnie od powyższych działań napływ nowych materiałów odbywał się też innymi kanałami. Interesujące z punktu widzenia resortu akta przekazywali lub udostępniali dyrektorzy NDAP. Na przykład w lipcu 1951 r. Rafał Gerber wydzielił z zasobu AAN i przesłał do MBP dokumentację Komisariatu Rządu m.st. Warszawy z lat 1922–1938, komendy Policji Państwowej z powiatów: Błonie, Ciechanów, Gostynin, Grodzisk, Lipno, Maków, Niezawa, Płońsk, Przasnysz, Pułtusk, Sierpc, Włocławek oraz starostw powiatowych z Rawy Mazowieckiej, Skierniewic, Łowicza, Kutna, a także akta Związku Naprawy Rzeczypospolitej¹³⁹. Kolejny dyrektor NDAP Henryk Altman w grudniu 1952 r. przekazał wyłączone z prywatnej kolekcji byłego ministra spraw wewnętrznych w Radzie Regencyjnej i prezesa Związku Ziemiaków Jana Steckiego¹⁴⁰ dokumenty z 1919 r., zawierające listę komunistów oraz spis pseudonimów partyjnych¹⁴¹.

---

zakazu niszczenia lub oddawania na makulaturę jakichkolwiek akt bez zgody Archiwum Komitetu, 5 X 1955 r., k. 185; AIPN, 1583/542, Wykazy materiałów z okresu międzywojennego i okupacji będących w posiadaniu powiatowych i wojewódzkich jednostek bezpieczeństwa publicznego, *passim*.

¹³⁷ *Zarządzenie nr 037/52 wiceministra bezpieczeństwa publicznego dotyczące przekazywania do Centralnego Archiwum materiałów archiwalnych członków partii politycznych działających w okresie międzywojennym oraz organizacji podziemnych z okresu okupacji i po II wojnie światowej, 27 V 1952 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 834–835.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ AIPN, 1572/3582, Pismo dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta do naczelnego dyrektora archiwów państwowych Rafała Gerbera, 9 VII 1951 r., k. 18.

¹⁴⁰ Jan Stecki (1871–1954) – polityk, ekonomista, działacz organizacji ziemiańskich, minister spraw wewnętrznych w rządach Rady Regencyjnej, senator w II RP. W okresie Rady Regencyjnej twórca tzw. Oddziału Korespondentów, infiltrującego głównie struktury organizacji lewicowych, w 1919 r. przekształconego w Inspektorat Defensywy Politycznej w strukturach Policji Państwowej. W. Mich, *Jan Stecki jako minister spraw wewnętrznych w rządach Rady Regencyjnej (1917–1918)*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*” 1988/1989, t. 43/44, s. 155–173; *22 marca – 150 lat temu urodził się Jan Stecki (1871–1954)*, <https://idmn.pl/kalendarium/22-marca-150-lat-temu-urodzil-sie-jan-stecki-1871-1954/>, dostęp 13 X 2025 r.

¹⁴¹ AIPN, 1572/3582, Pismo naczelnego dyrektora archiwów państwowych Henryka Altmana do dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta, 15 XII 1952 r., k. 15.

Do resortowego archiwum trafiały też dokumenty przekazywane przez inne ministerstwa lub odzyskane w drodze rewindykacji. W marcu 1951 r. do Polski wróciły archiwa byłego Ministerstwa Skarbu, wśród których znaleziono akta Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych województwa wołyńskiego i Komisariatu Rządu m.st. Warszawy. Po przejrzeniu przez Jadwigę Piasecką zostały one sprowadzone do resortowego archiwum (w sumie 25 paczek)¹⁴². Ponadto – podobnie jak w poprzednich latach, lecz teraz już po uprzedniej weryfikacji przez archiwistów – do zasobu przekazywano materiały zgromadzone w różnych okolicznościach przez jednostki operacyjne. Część z nich stanowiły depozyty przejęte w trakcie prowadzenia rozpracowań i śledstw. Na tej zasadzie w październiku 1953 r. z Departamentu X MBP trafiło do Okręta Archiwum Komendy Obszaru Warszawskiego AK, przejęte po zatrzymaniu Stanisława Ciecierskiego¹⁴³, a w listopadzie tego roku wicedyrektor Departamentu Śledczego MBP Wiktor Leszkowicz wydał mu czternaście teczek dokumentów dotyczących działalności Legionów Polskich z lat 1914–1918. Materiały te zarekwirovano podczas rewizji w domu Kazimierza Świtalskiego¹⁴⁴ w listopadzie 1948 r.¹⁴⁵ Niestety, tylko w nielicznych pismach przewodnich informowano, w jakich okolicznościach poszczególne departamenty weszły w posiadanie przekazywanych materiałów. W lutym 1952 r. dyrektor Departamentu VII MBP Witold Sienkiewicz przesłał dokumentację archiwalną dotyczącą dąbrowszczaków, lecz bez wskazania źródła ich pochodzenia¹⁴⁶, a w marcu wysłał tam część materiałów archiwalnych (dwa worki), które odnaleziono w szwajcarskiej posiadłości Ignacego Paderewskiego¹⁴⁷. Bezsprzecznie jednak najwięcej materiałów przekazywał do archiwum Departament X MBP. Tylko w marcu 1952 r. Józef Światło wysłał do Okręta trzy pisma, w których wskazano pra-

¹⁴² *Ibidem*, Pismo dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta do dyrektora Gabinetu Ministra Zygmunta Braudego, 29 VI 1951 r., k. 58.

¹⁴³ Stanisław Ciecierski „Jerzy” (1895–1967) – ppłk, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., następnie służył w 10. pułku strzelców konnych, od 1935 r. komendant Przysposobienia Wojskowego w Łańcucie. W kampanii wrześniowej 1939 r. był komendantem kwatery głównej jednej z dywizji piechoty. W konspiracji od 1940 r. Od lipca 1941 r. zastępca szefa Wydziału I Organizacyjnego Komendy Okręgu Warszawa-Województwo ZWZ, a następnie komendant Obszaru Warszawskiego. Od lipca 1942 r. szef Oddziału I Komendy Obszaru Warszawskiego. Brał udział w powstaniu warszawskim, miasto opuścił z ludnością cywilną. Działalność konspiracyjną zakończył w kwietniu 1945 r., w październiku tego roku ujawnił się i uczestniczył w pracach Komisji Likwidacyjnej AK dla byłego Obszaru Warszawskiego. Aresztowany 28 V 1950 r., wyrokiem WSR w Warszawie z 24 III 1952 r. skazany na 15 lat więzienia, na wolność wyszedł w 1956 r. *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej*, t. 2, red. A.K. Kunert, Warszawa 1987, s. 43; AIPN, 1572/3582, Pismo dyrektora Departamentu X MBP Anatola Fejgina do dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta, 27 X 1953 r., k. 209.

¹⁴⁴ Kazimierz Świtalski (1886–1962) – polityk, legionista, bliski współpracownik Józefa Piłsudskiego. Po przewrocie majowym w 1926 r. należał do tzw. grupy pułkowników, w latach 1928–1929 minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego, w 1929 r. został premierem rządu, później był m.in. senatorem i marszałkiem Sejmu. W czasie wojny przebywał w niewoli niemieckiej. W latach 1948–1956 więziony przez władze PRL. T. Serwatka, *Kazimierz Świtalski. Biografia polityczna (1886–1962)*, Warszawa 2009.

¹⁴⁵ AIPN, 1572/3582, Pismo wicedyrektora Departamentu Śledczego MBP Włodzimierza Leszkowicza do dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta, 10 XI 1953 r., k. 210.

¹⁴⁶ *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu VII MBP Witolda Sienkiewicza do dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta, 6 II 1952 r., k. 152.

¹⁴⁷ *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu VII MBP Witolda Sienkiewicza do dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta, 3 III 1953 r., k. 234.

wie czterdzieści pozycji z różnego rodzaju dokumentami i teczkami z okresu II RP¹⁴⁸. W latach 1951–1953 nie było miesiąca, żeby z Departamentu X MBP nie przekazano do Archiwum jakichś materiałów.

Przejęcie dokumentów oznaczało dla personelu CA dopiero początkowy etap prac. Teraz należało je uporządkować, zewidencjonować i – co najistotniejsze z punktu widzenia działań pionów operacyjnych – zindeksować. Opracowania takiego wymagały nie tylko materiały przejmowane w tym czasie, lecz także te pozyskane wcześniej. W sporządzonym w maju 1951 r. protokole zdawczo-odbiorczym, na podstawie którego Zygmunt Okręt przejął Archiwum, oprócz bieżącej registratury (za lata 1944–1951) wymieniono 47 zespołów/zbiorów akt opracowanych i mających sporządzone inwentarze. Zdecydowana większość z nich stanowiła dokumenty poniemieckie z okresu okupacji. Natomiast wśród 42 zespołów/zbiorów nieopracowanych większość nie była też zarejestrowana i skatalogowana. Były to różnorodne materiały z okresu okupacji i późniejsze (Archiwum Jana Mazurkiewicza „Radosława”, archiwa AK Rzeszów, Kielce, Warszawa) oraz niewielka ilość dokumentacji z okresu II RP¹⁴⁹. Wyraźna dominacja akt poniemieckich (opracowanych i nieopracowanych) w resortowym archiwum dowodzi tego, że w pierwszym okresie jego działalności szczególnie nacisk kładziono na wykorzystanie informacji z tego czasu. W CA MBP na bieżąco tworzono też pomoce ewidencyjne, tj. inwentarze czy wykazy zespołów, powadzono również książki wpływów, karty zespołów i przewodniki magazynów.

W maju 1951 r. zaczęto stosować sygnatury także dla poszczególnych zespołów (rzeczowe kwalifikatory), które *de facto* w rozumieniu nauki archiwalnej zespołami nie były¹⁵⁰. Zbiory akt zostały podzielone tematycznie (A – władze administracyjne, B – policja, C – wymiar sprawiedliwości, D – organizacje polityczne, E – organizacje paramilitarne, F – organizacje społeczne, G – różne), a w ramach grup tematycznych – chronologicznie (na lata 1919–1939 i 1940–1945) oraz rzeczowo (np. A/1 – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, A/2 – urzędy wojewódzkie, A/a – Generalne Gubernatorstwo, A/b – dystrykt)¹⁵¹. Wraz z przejmowaniem kolejnych dokumentów liczba pozycji rosła lub była modyfikowana – nowy, zaktualizowany wykaz wprowadzono dopiero w grudniu 1955 r.¹⁵² W kwietniu 1952 r. dyrektor Okręt napisał, że segregacja i klasyfikacja akt polegała na przeglądaniu poszczególnych zespołów (a w zasadzie ich fragmentów) i wydzielaniu z nich dokumentów interesujących bezpiekę. Na przykład z materiałów złożonych m.in. z zespołów wydziałów społeczno-politycznych byłych urzędów wojewódzkich w Kielcach, Krakowie i Łodzi oraz 21 referatów bezpieczeństwa starostw w Krakowie, Kielcach, Kaliszu, Poznaniu i Piotrkowie, a także więzień w Fordonie, Radomiu i Kielcach, wyodrębniono 125 jednostek archiwalnych z materiałami policyjnymi dotyczącymi KPP, PPS-Lewicy, Niezależnej Partii Chłopskiej, Samopomocy Chłopskiej

¹⁴⁸ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Biura Specjalnego MBP Józefa Świątły, 24 III 1952 r., k. 154; *ibidem*, Pismo wicedyrektora Biura Specjalnego MBP Józefa Świątły, 24 III 1951 r., k. 155; *ibidem*, Pismo wicedyrektora Biura Specjalnego MBP Józefa Świątły, 17 III 1952 r., k. 146–157.

¹⁴⁹ *Ibidem*, Akt zdawczo-odbiorczy, 2 V 1951 r., k. 120–124.

¹⁵⁰ Zespół archiwalny to zarchiwizowana całość materiałów archiwalnych pochodzących od jednego, ustrojowo odrębnego twórcy. W. Chorażyczewski, *Zachęta do archiwistyki*, Toruń 2022, s. 80.

¹⁵¹ AIPN, 01254/348, Sygnatura zespołów CA MBP, 5 V 1951 r., k. 1–2.

¹⁵² AIPN, 1583/539, Zarządzenie nr 27 o wprowadzeniu sygnatur dla zespołów akt archiwalnych, 17 XII 1955 r., k. 4.

i innych organizacji lewicowych¹⁵³. Symptomatyczne jest to, co dyrektor Archiwum dodał do tego opisu: „Pozwoliło [to] przekazać Departamentowi X wiele dokumentów na konfidentów, prowokatorów, renegatów, sypaków, deklamatorów itp.”¹⁵⁴ – pokazując bowiem, na jakie działania położony był wówczas nacisk.

Po wstępnym porządkowaniu akta podlegały „opracowaniu”, które i tutaj rozumiane było w specyficzny sposób¹⁵⁵. Działania te polegały głównie na sporządzaniu kart kartotecznych do skorowidza wewnętrznego CA oraz Centralnej Kartoteki MBP (Departament II MBP). O skali tych prac świadczą liczby – w pierwszym kwartale 1952 r. personel Archiwum przygotował 26 713 kart do wewnętrznego skorowidza oraz 4349 kart do Centralnej Kartoteki MBP. Podobno w momencie rozwiązania MBP w skorowidzu Archiwum zarejestrowanych było około miliona osób¹⁵⁶. Dlatego z uwagi na wielkość zasobu archiwalnego, jak również szczupłość kadr, dokładne i merytoryczne opracowanie akt schodziło na dalszy plan.

Sposób i kolejność prac nad dokumentami były również przedmiotem dyskusji (krytyki) podczas zebrania archiwalnej komórki partyjnej, zorganizowanej po upublicznieniu ucieczki Józefa Światły w listopadzie 1954 r. Jeden z uczestników tego spotkania stwierdził: „Winno się opracowywać najpierw materiały z lat późniejszych, które można lepiej wykorzystać, gdyż są bardziej aktualne, a nie jak to oni robią, opracowują materiały z lat 20., z których osoby brane na ewidencję w większości niewątpliwie już nie żyją. W ten sposób bardziej pomogliśmy jednostkom operacyjnym”¹⁵⁷. Natomiast inny podkreślił: „U nas cięży archiwistyka i to jest powodem, że opracowanie akt idzie w wolnym tempie. Trzeba się zastanowić, czy należy materiały układać zagadnieniami – co wpłynęłoby na szybsze opracowanie. Ale z drugiej strony często są żądane materiały przez inne jednostki i taki styl opracowania wpływa dodatnio na odnalezienie materiałów. Czy dobrze robiono dotąd, że na początek opracowywano materiały, w których przechodzili komuniści – prowokatorzy i z kolei przekazywano te opracowania Światle”¹⁵⁸. Przysłuchujący się tym wypowiedziom dyrektor Zygmunt Okręt ripostował: „To, co się robiło, zgodne jest z instrukcją ministra. Materiały komunistyczne opracowywane były zgodnie z planem. Nie należy traktować akt z lat dwudziestych jako nieprzedstawiających zasadniczej wartości. Wymogi archiwistyki nas obowiązują”¹⁵⁹.

Zatem głównym zadaniem Archiwum było wówczas sporządzanie różnego rodzaju indeksów i informacji dla jednostek operacyjnych resortu. Podobnie jak we wcześniejszych latach odbywało się to dwutorowo. Archiwum przysyłało odpowiednim departamentom informacje/akta/dokumenty lub ich kopie, na które natrafiono w trakcie ich porządkowania i opracowywania, a także prowadziło na zlecenie kwerendy tematyczne i osobowe. Bezsprzecznie w latach 1950–1954 głównym pionem

¹⁵³ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 4.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ Opracowanie materiałów archiwalnych służy ich rozpoznaniu i opisaniu. W zespole archiwalnym polega ono na systematyzacji archiwaliów w ramach serii i podserii oraz formowaniu jednostek archiwalnych.

¹⁵⁶ *Protokół posiedzenia Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, 31 I 1955 r.* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1954–1956*, oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2011, s. 246.

¹⁵⁷ AIPN, 1572/3943, Protokół zebrania POP nr 27 odbytego w dniu 26 XI 1954 r., b.d., k. 238.

¹⁵⁸ *Ibidem*, k. 243.

¹⁵⁹ *Ibidem*, k. 246.

korzystającym z informacji przesyłanych z Archiwum MBP było Biuro Specjalne, a później Departament X MBP. Tylko w pierwszym kwartale 1952 r. przekazano tam 562 informacje oraz 1283 różnego rodzaju dokumenty (wyciągi, odpisy, oryginały)¹⁶⁰. Jak już wspomniano, w latach 1951–1954 pomiędzy tymi dwoma pionami prowadzona była intensywna wymiana informacji, dokumentów i archiwaliów o bardzo szerokim zasięgu tematycznym, np. Archiwum przekazało sprawozdania Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego, raporty Wydziału Śledczego Policji Państwowej miasta Krakowa dotyczące KPP i ZMK, dostarczone przez konfidentów i informatorów (kwiecień 1952 r.)¹⁶¹, dokumentację Komendy Głównej Policji Województwa Śląskiego z 1929 r. (grudzień 1952 r.)¹⁶², akta Komendy Wojewódzkiej AK Okręgu Kieleckiego (styczeń 1953 r.)¹⁶³, opracowanie „Statystyka spraw szpiegowskich za rok 1930” (luty 1953 r.)¹⁶⁴, materiały Wojewódzkiego Urzędu Lubelskiego z lat 1932–1934 w sprawie działalności i rozwiązania Ogólnozydowskiej Partii Pracy „AJAP” (marzec 1953 r.)¹⁶⁵. Skala współpracy z pozostałymi departamentami była zdecydowanie mniejsza, niemniej stała. Na przykład w lipcu 1952 r. do Departamentu IV MBP przesłano teczkę dotyczącą ukraińskich nacjonalistów¹⁶⁶, a w sierpniu 1953 r. Departament Śledczy delegował pracownika do przejrzania w Archiwum materiałów o „antykomunistycznej działalności oddziałów AK Komendy Okręgu Kielecko-Radomskiego”, które chciano wykorzystać w śledztwie przeciwko szefowi sztabu tej komendy.

Centralne Archiwum MBP nadal blisko współpracowało z Zakładem Historii Partii przy KC PZPR. Ponadto informacje zgromadzone w zasobie wykorzystywano do działań propagandowych o zasięgu ogólnopaństwowym. Na przykład w lutym 1952 r. przekazano do Wydziału Prasy i Wydawnictw KC PZPR materiały użyte następnie w ramach działań propagandowych przed uchwaleniem nowej konstytucji (75 różnych dokumentów)¹⁶⁷.

Ostatni nabytek CA MBP

W 1947 r. Sowieci przekazali oficerom Głównego Zarządu Informacji WP archiwalia Ministerstwa Spraw Wojskowych II RP, odnalezione na boczniczy kolejowej w Gdańsku-Oliwie. Były wśród nich – wprawdzie mocno zdekompletowane, ale nadal przedstawiające dużą wartość informacyjną – dokumenty Oddziału II Sztabu Głównego WP,

¹⁶⁰ AIPN, 1572/190, Sprawozdanie z pracy CA MBP za I kwartał 1952 r., 12 IV 1952 r., k. 4.

¹⁶¹ AIPN, 1572/3591, Pismo wicedyrektora Departamentu X Józefa Światły do dyrektora CA MBP, 27 V 1953 r., k. 39.

¹⁶² *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu X Józefa Światły do dyrektora CA MBP, 9 II 1953 r., k. 21.

¹⁶³ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu X Józefa Światły do dyrektora CA MBP, 30 III 1953 r., k. 18.

¹⁶⁴ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Departamentu X Józefa Światły do dyrektora CA MBP, 3 II 1953 r., k. 20.

¹⁶⁵ *Ibidem*, Pismo dyrektora CA MBP Zygmunta Okręta do dyrektora Departamentu X MBP, 31 III 1953 r., k. 25.

¹⁶⁶ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału I Departamentu IV MBP Karola Grabskiego do CA MBP, 11 VII 1952 r., k. 15.

¹⁶⁷ AIPN, 1572/3943, Sprawozdanie POP nr 27 od 25 V 1951 r. do 20 III 1952 r., b.d., k. 45.

czyli tzw. dwójki¹⁶⁸. Pion ten prowadził działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze, w tym również zajmował się inwigilacją i zwalczaniem organizacji komunistycznych. Jak wskazuje Robert Spałek, był to materiał specjalnego znaczenia, który zawierał m.in. informacje o przedwojennej agenturze ulokowanej w strukturach KPP¹⁶⁹.

Kierownictwo PPR zdecydowało, że materiały te zostaną w dyspozycji GZI, przy czym MBP mogło z nich korzystać, aczkolwiek z zachowaniem ustalonego trybu. Stanisława Sowińska, ówczesna szefowa Biura Studiów GZI, odpowiedzialna za opracowanie akt „dwójki”, następująco opisała przebieg tej współpracy: „Niestety ludzie przysłani przez Romkowskiego, za zgodą i wiedzą Kuhla, Fejgina, Wozniesińskiego, więcej, za ich podpuszczeniem, nie przestrzegali w najmniejszej mierze owego trybu. Panoszyli się w archiwum, patrzyli na ręce oficerom Biura Studiów i dochodziło często do scysji, przynosili dokumenty z miejsca na miejsce bez opowiedzenia się, wynosili ukryte pod połami ubrania, nie rejestrowali, co wynoszą i po co przynoszą z powrotem, zdarzyło się, że w ogóle nie przynosili z powrotem »pożyczonych« dokumentów, odkładali je ukradkiem nie w tym samym miejscu, jednym słowem robili wszystko, aby uniemożliwić oficerom Biura Studiów zatrudnionym w archiwum, by orientowali się, czym się MBP aktualnie interesuje, na odwrót, dążyli do kontrolowania tamtych”¹⁷⁰. Podczas procesu Romkowskiego, Różańskiego i Fejgina w 1957 r. Władysław Halberstadt, w tamtym czasie podwładny Sowińskiej, zeznał, że według jego wiedzy jedyną osobą, która latem 1947 r. miała bezpośredni dostęp do archiwaliów i osobiście przeglądała materiały „dwójki”, była Jadwiga Piasecka. Określił ją jako ówczesną kierownik Archiwum MBP. To właśnie jej Sowińska zarzuciła „nielojalność w stosunku do tego archiwum”, co było powodem zawieszenia „współpracy”¹⁷¹. Jak twierdził Halberstadt, od tego czasu żaden z pracowników bezpieczeństwa nie miał bezpośredniego wglądu w te materiały. Jednocześnie zaznaczył, że mimo tej sytuacji kooperacja między GZI a MBP dotycząca wykorzystania akt dawnej „dwójki” od 1947 r. do końca 1953 r. (czyli do czasu, kiedy tam pracował) była bardzo intensywna i przybierała różne formy, w tym przekazywania konkretnych materiałów i dokumentów będących w zainteresowaniu bezpieczeństwa: „Współpraca ta wyglądała w ten sposób, że myśmy sami przeglądali te materiały, które uważaliśmy, że one powinny interesować ówczesne Ministerstwo Bezpieczeństwa czy Departament X, [i je] przesyłaliśmy. Czasem myśmy wypożyczali całe paczki i przesyłali do Departamentu X”¹⁷². Archiwum realizowało też kwerendy zlecone przez poszczególne departamenty. Szczególnie intensywne kontakty miały

¹⁶⁸ Archiwum „dwójki” po wybuchu wojny uległo rozproszeniu. Wiadomo, że w maju 1940 r. białostockie NKWD w jednym z majątków odnalazło około pięciu ton akt Oddziału II Sztabu Głównego WP – wśród nich były wykazy prowokatorów działających w partiach komunistycznych i Komsomole, akta osobowe pracowników Oddziału, spisy trockistów, kartoteka działaczy politycznych i inne cenne materiały o znaczeniu operacyjnym. Najprawdopodobniej dokumentacja ta niezwłocznie trafiła do Moskwy. L. Gondek, *O wojennych i powojennych dziejach akt Oddziału II Sztabu Głównego WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1976, nr 1, s. 217–230; E. Rosowska, *Losy polskich archiwaliów na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1945)*, „Archeion” 2003, t. 106, s. 92.

¹⁶⁹ R. Spałek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa 2014, s. 53–54.

¹⁷⁰ S. Marat, J. Snopkiewicz, *Ludzie bezpieki. Dokumentacja czasu bezprawia*, Warszawa 1990, s. 390–391.

¹⁷¹ *Proces Romana Romkowskiego, Józefa Różańskiego i Anatola Fejgina w 1957 r.*, cz. 2, oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2011, s. 1461, 1463, 1467.

¹⁷² *Ibidem*, s. 1461.

miejsce w latach 1951–1953, kiedy nie tylko udostępniano, lecz także wydzielano dokumenty dla departamentów i CA MBP¹⁷³.

Piasecka z przeglądu akt byłej „dwójki”, dokonanego w wojskowym archiwum w Wesolej, sporządziła raport, który w kwietniu 1948 r. przedstawiła ówczesnemu przełożonemu, czyli dyrektorowi Departamentu II MBP. Po wskazaniu, jakiego rodzaju są to akta, uznała, że mają one dużą wartość ogólnopolityczną i z tego powodu powinny być przedmiotem zainteresowania MBP, przede wszystkim jego departamentów operacyjnych. Jednocześnie Piasecka podkreśliła, że dotąd nie były one dostatecznie wykorzystywane przez resort, co wynikało z braku dostatecznej liczby wykwalifikowanych pracowników. W celu zaradzenia tej sytuacji zaproponowała utworzenie Wydziału – Centralnego Archiwum, do którego zostałyby oddelegowanych z pionów operacyjnych siedemdziesięciu wyrobionych politycznie funkcjonariuszy¹⁷⁴. Jednostka taka powstała *de facto* dwa lata później.

Jak już wielokrotnie wspomniano, dokumentacja „dwójki” cały czas pozostawała w zainteresowaniu resortu. Nie wiadomo jednak dokładnie, kiedy ani z czyjej inicjatywy podjęto decyzję o przejęciu całego tego archiwum przez resort. Materiały te od marca 1954 r. sukcesywnie przekazywał do niego Oddział VII GZI MON. Do CA MBP miały trafić wszystkie „opracowane dotychczas” akta Oddziału II Sztabu Głównego WP wraz z kartoteką i będącą w toku korespondencją¹⁷⁵. Od 1 marca wszelkie sprawdzenia i kwerendy w zasobie byłej „dwójki” wykonywać miało resortowe archiwum. Proces przekazywania tej olbrzymiej liczby archiwaliów trwał kilka miesięcy, a materiały i spisy zdawczo-odbiorcze ppłk Jan Starzycki przyjmował jeszcze w grudniu 1954 r.¹⁷⁶ W jednej z notatek dotyczących archiwum „dwójki” z okresu opracowywania go przez oficerów IW podano, że w sumie było to około sześć tysięcy paczek o formacie 27 × 35 cm i grubości około 10 cm. Wszystkie w poważnym stopniu okazały się jednak zdekompletowane¹⁷⁷. Był to bodajże największy dopływ dokumentów do resortowego archiwum przeprowadzony przed rozwiązaniem MBP.

Zakończenie

Organizacja, kadry, a nade wszystko zakres działania jednostki o nazwie „Archiwum” ulegały istotnym przeobrażeniom w okresie pierwszej dekady swojego istnienia. Mimo że należała ona do tzw. pionów pomocniczych, doświadczyła również charakterystycznych dla tego okresu zawirowań związanych z organizowaniem się nowego systemu. Musiała też dostosować metody pracy do zadań wyznaczanych przez władze resortu. Niewątpliwie ważną rolę w działalności omawianej komórki odegrało jej kierownictwo.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 1464. Zob. m.in.: AIPN, 1572/3582, Pismo szefa Oddziału VII GZI MON do dyrektora CA MBP płk. Zygmunta Okręta, listopad 1951 r., k. 86; *ibidem*, Pismo szefa Oddziału VII GZI MON do dyrektora CA MBP płk. Zygmunta Okręta, 24 XI 1951 r., k. 78 oraz inne dokumenty w tej jednostce archiwalnej.

¹⁷⁴ AIPN, 1572/3582, Raport Jadwigi Piaseckiej do dyrektora Departamentu II MBP, 8 III 1948 r., k. 108–109.

¹⁷⁵ *Pismo okólne nr 02/54 dyrektora Gabinetu Ministra BP dotyczące przejścia z Zarządu Informacji MON przez CA MBP akt II Oddziału Sztabu Generalnego WP, 13 III 1954 r.* [w:] *Ewidencja operacyjna i archiwum...*, s. 842.

¹⁷⁶ AIPN, 1572/3582, Zasób CA MBP, *passim*.

¹⁷⁷ AIPN, 0887/25, Notatka służbowa dotycząca archiwum „dwójki”, b.d., k. 49.

W pierwszym okresie funkcjonowania Archiwum (lata 1944–1947) przede wszystkim prowadzono działania zmierzające do zabezpieczenia określonych w zarządzeniach ministra materiałów i dokumentów, które miały stanowić źródło informacji dla działań operacyjnych resortu. W tym okresie główny nacisk kładziony był jednak na opracowanie akt z okresu okupacji. Szczególne zasługi na tym polu położyła kierownik Jadwiga Jankowska, która w resortowym archiwum widziała o wiele większy potencjał. Bez powodzenia próbowała stworzyć jednostkę naukową o specjalnym znaczeniu, która gromadziłaby i opracowywała akta wytworzone przez niemieckiego okupanta.

Kolejny okres działalności Archiwum został zapoczątkowany odejściem Jankowskiej, a w zasadzie okolicznościami, w których ją do tego zmuszono. W tym czasie jednostka została sprowadzona do roli *stricte* usługowej wobec pionów operacyjnych, a stan ten utrzymywała bierna postawa kolejnych kierowników – Rafała Gerbera i Jadwigi Piaseckiej.

Od początku lat pięćdziesiątych Archiwum nadal pełniło funkcję usługową, aczkolwiek nieco zmienioną wobec nowych oczekiwań kierownictwa resortu i na dużo większą skalę. Niezmiernie ważną rolę w jego działalności odegrał wówczas Zygmunt Okręt, który kierował tym pionem aż do 1960 r. To o nim działająca przy tym pionie organizacja partyjna pisała, że zdołał „uczynić z Centralnego Archiwum MBP narzędzie walki klasowej przeciwko potencjalnym i działającym agenturom obozu imperializmu i wojny”¹⁷⁸. W latach 1951–1954 Okręt przekształcił Archiwum w rozbudowaną jednostkę, która gromadziła olbrzymią ilość dokumentów, głównie z okresu II RP. Wykorzystywano je nie tylko w bieżącej pracy pionów operacyjnych, w tym zwłaszcza Departamentu X MBP. Jej pracownicy koncentrowali się również na opracowaniu skorowidza, który miał zawierać milion nazwisk osób zaliczonych do tzw. elementu podejrzanego.

Skupiając się na organizacji i działalności archiwum „historycznego”, w artykule pominięto kilka wątków pobocznych oraz zagadnień, które ściśle wiążą się z tematyką gromadzenia i zarządzania dokumentacją aktową w ramach całego resortu. Wymagają one szerszego omówienia, na które w ramach niniejszego tekstu nie było już miejsca. Chodzi m.in. o holistyczne spojrzenie na kwestię zarządzania dokumentacją aktową i archiwaliami. Uważny czytelnik odnotował zapewne, że opisana jednostka – mimo początkowych założeń – nie zajmowała się gromadzeniem dokumentacji wytworzonej przez sam resort, tzn. nie pełniła funkcji typowego archiwum zakładowego bądź składnicy akt. Poza tym akta zakończonych spraw operacyjnych i śledczych tworzyły osobne archiwum. Wiadomo jednak, że Zygmunt Okręt, a także jego następca Waław Poterański, usilnie zabiegali o przejęcie przez Archiwum wszystkich zagadnień dotyczących archiwaliów. W ten proces wpisywał się również spór na temat kształtowania narastającego zasobu archiwalnego. Dyskutowano nad tym, jakie dokumenty brakować, gdyż stopniowo dostrzegano, że przedstawiają one wartość nie tylko operacyjną, ale również naukową i historyczną¹⁷⁹. Interesująca wydaje się też kwestia uplasowania resortowych archiwów względem Wydziału Archiwów Państwowych, a później Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

¹⁷⁸ AIPN, 1572/3943, Sprawozdanie POP nr 27 od 25 V 1951 r. do 20 III 1952 r., b.d., k. 44.

¹⁷⁹ AIPN, 1572/3499, Notatka ze spotkania z delegacją radzieckich archiwistów w dniu 14 X 1954 r., 16 X 1954 r., k. 34.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

KC PZPR, 237/XXIII-211.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

0193/189; 0193/1195; 0193/2245; 0193/2405; 0193/2935; 0193/4087; 0193/4191; 0194/1077; 0194/1517; 0194/1565; 0194/1933; 0397/458, t. 1–2; 0604/449; 0772/2768; 0887/25; 0887/32; 0990/1, t. 1; 0990/2, t. 1; 01225/24; 01225/101; 01225/229; 01254/348; 01258/14; 01480/4; 01480/5; 01480/6; 1572/190; 1572/192; 1572/2588; 1572/2599; 1572/2648; 1572/3499; 1572/3500; 1572/3581; 1572/3582; 1572/3585; 1572/3588; 1572/3591; 1572/3595; 1572/3596; 1572/3733; 1572/3943; 1576/24; 1583/539; 1583/542.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku

0046/152.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie

0019/2653.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu

053/615.

Źródła publikowane

Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1954–1956, oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2011.

Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów, red. i oprac. M. Komaniecka-Lyp, Kraków 2017.

Proces Romana Romkowskiego, Józefa Różańskiego i Anatola Fejgina w 1957 r., cz. 2, oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2011.

Akty prawne

Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych (Dz.U. 1951, nr 19, poz. 149).

Opracowania

Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017.

Borysiuk P., *Co jest w tych archiwach... Podział zasobu archiwalnego i ewidencyjnego komunistycznego resortu spraw wewnętrznych w okresie 1989–1992. Rozpoznanie zagadnienia (Część I)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18.

Chorążyczewski W., *Zachęta do archiwistyki*, Toruń 2022.

Degen R., *Gromadzenie zasobu w archiwach polskich w latach 1945–1989. Problem badawczy i przegląd podstawowej literatury*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2005, t. 1.

Degen R., *Kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego w Polsce w latach 1945–1989*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2008, t. 2.

Gondek L., *O wojennych i powojennych dziejach akt Oddziału II Sztapu Głównego WP*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1976, nr 1.

Jakubowski J., *Gerber Rafał* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Łódź 1988.

Kochański A., *Skrzeszewska Bronisława* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 38, Warszawa – Kraków 1998.

- Kolankowski Z., *Suchodolski Witold* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Łódź 1988.
- Krupska Z., *Zarządzanie dokumentacją aktową w naczelnych organach bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w latach 1944–1990* [w:] *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź 2006.
- Maciejewska W., *Jankowska Jadwiga Zofia* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Łódź 1988.
- Marat S., Snopkiewicz J., *Ludzie bezpieki. Dokumentacja czasu bezprawia*, Warszawa 1990.
- Mich W., *Jan Stecki jako minister spraw wewnętrznych w rządach Rady Regencyjnej (1917–1918)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1988/1989, t. 43/44.
- Milczanowski P., *Specyfika struktury organizacyjnej Archiwum MSW* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006.
- Motas M., *Skrzeszewska Bronisława* [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1: 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa – Łódź 1988.
- Perzyna P., *Kształtowanie zasobu archiwalnego i specyfika działalności Wydziału „C” Komendy Miejskiej MO w Łodzi do 1975 r.*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, t. 4.
- Perzyna P., *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespołowości akt cywilnych organów bezpieczeństwa oraz ich informatycznego opisu*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2.
- Pleskot P., *Przedsiębiorstwo MBP. Wybrane aspekty pozaoperacyjnej działalności Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w przestrzeni miejskiej Warszawy (1945–1954)*, Warszawa 2024.
- Roman W.K., *Za Polskę do celi śmierci. Śledztwo i proces Nikodema Sulika*, Toruń 2000.
- Rosowska E., *Dzieje dokumentacji polskiej na Kresach Północno-Wschodnich w latach 1939–1945*, „Archeion” 2015, t. 116.
- Rosowska E., *Losy polskich archiwaliów na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1945)*, „Archeion” 2003, t. 106.
- Serwatka T., *Kazimierz Świtalski. Biografia polityczna (1886–1962)*, Warszawa 2009.
- Sitarz B., *Zabezpieczanie i scalanie rozproszonego zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1945–1950*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2021, t. 5.
- Sitarz B., *Zabezpieczanie poniemieckich archiwaliów na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1960. Wybrane przykłady*, „Szczecińskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2022, t. 6.
- Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej*, t. 2, red. A.K. Kunert, Warszawa 1987.
- Spalek R., *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa 2014.
- Stelmach M., *Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 1995, nr 9.
- Suchodolski W., *Archiwa polskie za okupacji (1939–1945)*, „Archeion” 1948, t. 17.
- Sztama P., *Starzycki Jan* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 4, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2023.
- Tandecki J., *Archiwa w Polsce w latach 1944–1989. Zarys dziejów*, Toruń 2017.
- Zawistowski A., *Koszykowa róg Stalina. Areszt wewnętrzny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1956*, Warszawa 2023.

- Zieliński A., *Bakszt Marian* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 1, red. W. Bagiński, M. Dźwigał, Warszawa 2020.
- Zieliński A., *Gerber Rafał* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 3, red. W. Bagiński, M. Dźwigał, Warszawa 2022.
- Zieliński A., *Jankowska Jadwiga Zofia* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 3, red. W. Bagiński, M. Dźwigał, Warszawa 2022.
- Zieliński J., *Realizm socjalistyczny w Warszawie. Urbanistyka i architektura (1949–1956)*, Warszawa 2009.

Netografia

- 22 marca – 150 lat temu urodził się Jan Stecki (1871–1954), <https://idmn.pl/kalendarium/22-marca-150-lat-temu-urodzil-sie-jan-stecki-1871-1954/>, dostęp 13 X 2025 r.
- Laskowska A., *Główne problemy zarządzania polskimi archiwami państwowymi w latach 1945–1951*, <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/19526/1/arp-2013-05.pdf>, dostęp 29 IV 2024 r.
- Żydowski Dom Akademicki w Warszawie (ul. Sierakowskiego 7), <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/113-zabytki-kultury-materialnej/28192-zydowski-dom-akademicki-w-warszawie-ul-sierakowskiego-7>, dostęp 15 V 2024 r.

Magdalena Dźwigał (ur. 1982 r.), archiwista, historyk. Absolwentka Wydziału Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego oraz germanistyki Collegium Balticum w Szczecinie. Od 2007 r. pracuje w Instytucie Pamięci Narodowej, początkowo w Oddziale IPN w Szczecinie, od 2018 r. w Archiwum IPN w Warszawie.

Autorka, współautorka lub redaktorka książek i artykułów, m.in.: *Szczeciński Grudzień '70 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, Szczecin 2010 (wspólnie z Tomaszem Błaszką i Tomaszem Kenarem); *Franciszka Skwierczyńskiego „tajna kronika” szczecińskiej „Solidarności”*, Warszawa 2020 (wspólnie z Przemysławem Benkenem i Marcinem Stefaniakiem); *Mój Sierpień '80. Pomorze Zachodnie na drodze do wolności*, Szczecin 2015 (red.; wspólnie z Arturem Kubajem i Michałem Siedziaką); *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990*, Warszawa – Szczecin 2017 (red.; wspólnie z Pawłem Skubiszem); *Granica szeroko zamknięta. Polityczne, prawne i społeczne aspekty ucieczek z Polski*, Szczecin 2021 (red.; wspólnie z Pawłem Knapem i Pawłem Skubiszem); *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956*, t. 1–4, Warszawa 2020–2023 (red.; wspólnie z Witoldem Bagińskim).